

RAKENNUSHISTORIASELVITYSTEN KÄYTETTÄVYYS

Sini Saarilahti

Maisterintutkielma

Kulttuuriympäristön tutkimuksen koulutusohjelma

Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos

Jyväskylän yliopisto

Syyskuu 2016

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Taiteiden ja kulttuurintutkimuksen laitos
Tekijä – Author Sini Saarilahti	
Työn nimi – Title Rakennushistoriaselvitysten käytettävyys	
Oppiaine – Subject Taidehistoria	Työn laji – Level Maisterintutkielma
Aika – Month and year Syyskuu 2016	Sivumäärä – Number of pages 61 + liite 7 s.
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkielmassa tarkastellaan rakennushistoriaselvityksiä käytettävyyden näkökulmasta. Lähtökohtana aiheelle on omakohtainen kokemus Keski-Suomen museossa laadituista rakennushistoriaselvityksistä ja erityisesti viime vuosina kulttuuriympäristöalalla käyty keskustelu rakennettua ympäristöä käsittelevien selvitysten problematiikasta. Selvityksiä on kritisoitu esimerkiksi siitä, ettei päätöksenteossa tarvittavaa tietoa ole ilmaistu niissä tarpeeksi selkeästi. Selvitysten tietosisältöä on myös arvosteltu tapauskohtaisesti joko liian yksityiskohtaiseksi tai vastaavasti liian pintapuoliseksi. Koska rakennushistoriaselvityksiä leimaa tapauskohtaisuus, tutkielmassa kuvataan yleisellä tasolla selvitystyöprosessi ja siihen liittyvät työvaiheet. Tutkielman yksi tavoite on selvittää, mitä on rakennushistoriaselvitysten käytettävyys ja miten käytettävyytutkimuksen menetelmiä ja käytettävyyden määritelmää voi soveltaa rakennushistoriaselvitysten tarkasteluun. Keskeisimmät tutkimuskysymykset ovat: Mitkä ominaisuudet/seikat ovat rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden kannalta keskeisiä? Ketkä selvityksiä oikeastaan käyttävät ja mihin niitä käytetään? Miten olemassa oleva ohjeistus palvelee selvitysten tekemistä? Miten selvityksien käytettävyyttä voidaan parantaa?</p> <p>Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä tarkastellaan perehtymällä selvitysten laatimista käsitteleviin ohjeistuksiin. Tutkielmassa tarkastellaan muun muassa sitä, miten hyvin saatavilla oleva ohjeistus palvelee selvitystyön tekijöitä ja miten ohjeistus on vuosien aikana muuttunut. Ohjeistusten lisäksi tutkimusaineisto muodostuu yhdeksästä viime vuosien aikana peruskorjaushankkeisiin laaditusta rakennushistoriaselvityksestä. Vertailuaineiston avulla esitellään lähtökohdiltaan samaan käyttötarkoitukseen laadittujen selvitysten eroja ja yhtäläisyyksiä. Tutkielmassa pohditaan eroavaisuuksiin johtavia tekijöitä, jotka vaikuttavat selvitysten käytettävyyteen. Tutkimusaineistoa täydentää kaksi asiantuntijahaastattelua.</p> <p>Lisäksi työssä tarkastellaan tietojärjestelmätieteissä vakiintuneen ISO 9241-11 standardin käytettävyyden määritelmän soveltuvuutta rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden määrittelyyn.</p>	
Asiasanat – Keywords Rakennettu ympäristö, rakennushistoriaselvitys, peruskorjaus, käytettävyys, rakennusperintö, rakennussuojelu, dokumentointi	
Säilytyspaikka – Depository Taiteiden ja kulttuurintutkimuksen laitos	
Muita tietoja – Additional information	

1 JOHDANTO	3
1.1 Käytettävyys tutkimuksen kohteena	6
1.1.1 Käytettävyyden määritelmä	7
1.1.2 Käytettävyyteen liittyvät tekijät	8
1.1.3 Käytettävyys rakennushistoriaselvityksissä	10
1.2 Aineisto ja metodit	11
1.3 Aiempi tutkimus ja tutkimuskirjallisuus	13
2 RAKENNUSHISTORIASELVITYS: merkitys, laatiminen ja käytettävyys	17
2.1 Merkitys, laatiminen ja sisältö	17
2.1.1 Rakennushistoriaselvitysten taustaa ja nykykäyttö	19
2.1.2 Rakennushistoriaselvitys prosessina	21
2.1.3 Rakennushistoriaselvityksen sisältö	25
2.2 Rakennushistoriaselvitysten tekijät ja käyttäjät	28
2.3 Käytettävyyden tarkastelu	31
2.3.1 Käytössä oleva ohjeistus ja sen tarkastelu	31
2.3.2 Rakennushistoriaselvitysten vertailu	36
2.3.3 Käyttäjien haastattelut	40
2.3.4 Analyysi rakennushistoriaselvitysten käytettävyydestä	43
3 LOPUKSI	53
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	56
LIITE 1: Keskeiset käsitteet	

1 JOHDANTO

Viime vuosina on käyty paljon keskustelua rakennuttua ympäristöä koskevien selvitysten kohdentuvuudesta, laajuudesta ja sisällön yhtenäistämistarpeesta.¹ Selvityksiä koskeva problematiikka tuli itselleni tutuksi 2010-luvulla työskennellessäni niiden parissa Keski-Suomen museossa. Erityisesti rakennushistoriaselvityksiä on kritisoitu muun muassa siitä, että ne ovat päätöksentekoprosessiin nähden liian tulkinnanvaraisia ja tarvittua tietoa ei ole tarpeeksi selvästi ilmaistu tai tuotu esiin. Usein kritisoidaan myös selvitysten tietosisällön olevan liian yksityiskohtaista tai vastaavasti pintapuolista ja ylimalkaista. Selvitysten käytettävyyttä tarkasteltaessa huomioitavaa on niiden jatkokäyttö. Monet selvitykset palvelevat eri käyttäjiä vielä vuosia hankkeen jälkeenkin kovin erilaisissa kysymyksissä. Edellä mainittujen asioiden valossa koin aiheelliseksi tarkastella, mitä on rakennushistoriaselvitysten käytettävyys? Muita tämän tutkielman keskeisiä kysymyksiä ovat: Mitkä ominaisuudet/seikat ovat rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden kannalta keskeisiä? Ketkä selvityksiä oikeastaan käyttävät ja mihin niitä käytetään? Miten olemassa oleva ohjeistus palvelee selvitysten tekemistä? Miten selvityksien käytettävyyttä voidaan parantaa?

Rakennushistoriaselvityksiä leimaa tapauskohtaisuus, joka näkyy niiden sisällöllisten ominaisuuksien vaihtelevuudessa kohteesta ja tekijästä riippuen. Rakennushistoriaselvityksen tekeminen on tavallisesti työläs, monivaiheinen ja aikaa vievä prosessi, josta koostettu raportti on vain yhteenveto. Selvitykset ovat kuitenkin merkittävä työkalu rakennettua kulttuuriympäristöä koskevassa päätöksenteossa ja tavallisesti rakennussuojeluviranomaisten edellyttämä dokumentti. Itse prosessi ei vaikuta päätöksentekoon, vaikka prosessi on oleellinen osa selvitystyötä ja vaikuttaa itse selvitykseen. Selvitykseen vaikuttavat kohteen luonne, taustahanke ja esimerkiksi aineiston laajuus ja saavutettavuus. Selvitysprosessin eri osa-alueet vaikuttavat olennaisesti tiedon kattavuuteen ja sisällöllisiin painopisteisiin. Niitä ovat tilaajan määrittelemät viitekehykset, kuten työn tavoitteet, käyttötarkoitus, aikataulu, resurssit ja työn painopiste. Myös työn laatijan koulutus, kokemus ja taustaorganisaatio näkyvät selvityksissä. Tässä tutkielmassa tarkastellaan

¹ Esimerkiksi Senaatti-kiinteistöt järjesti yhteistyössä Museoviraston kanssa seminaarin Rakennushistoria - ja kulttuuriympäristöselvityksiä valtiokohteissa Kulttuuritalolla tiistaina 29.10.2013, Tampereen kesäyliopisto järjesti vuosina 2012–13 rakennettua ympäristön inventoijien täydennyskoulutuksen, jossa pohdittiin erityisesti asema- ja yleiskaavoituksen tarpeisiin laadittavien rakennettua kulttuuriympäristön selvitysten sisältöä, laajuutta ja yhtenäistämistarvetta. Vuonna 2014 Museovirasto julkaisi suomennoksen DIVE-menetelmä oppaasta, jossa esitellään pohjoismaisten kulttuuriympäristöviranomaisten yhteistyössä kehittämän kulttuuriympäristöanalyysin teorian ja käsitteet.

prosessin tuloksena syntyneitä, kirjalliseen muotoon koostettua selvitystä olemassa olevan ohjeistuksen pohjalta.

Museovirasto ja ympäristöministeriö ovat määritelleet rakennushistoriaselvityksen (RHS)² tarkoittavan *rakennuksen, rakennusryhmän tai se osan historian, käyttövaiheiden ja fyysisten ominaisuuksien selvittämistä arkistolähteiden ja kenttätöiden avulla*.³ Yksinkertaisimmillaan RHS on perusselvitys, joka laaditaan kohteen suojelutavoitteiden määrittämiseksi, peruskorjauksen tai restauroinnin suunnittelun tausta-aineistoksi, tai käyttötarkoituksen- ja kaavamuutoksen tausta-aineistoksi.⁴ Selvitys tarjoaa yksityiskohtaista tietoa kohteen nykytilasta sekä sen historiasta muutoksineen. Sen tehtävänä on antaa kattava kokonaiskuva rakennuksen elinkaaresta.⁵ Selvityksiä laaditaan sekä rakennussuojelun piiriin kuuluvista että kuulumattomista rakennetuista kohteista. Suojelun ulkopuolelle kuulumattomalla kohteella, josta RHS tehdään, voi olla esimerkiksi maisemallista, historiallista, arkkitehtonista ja kulttuurista merkitystä.⁶

Rakennushistoriaselvityksiä tekevät pääasiassa arkkitehdit, rakennusrestauroidit ja –konservaattorit. Selvitysten laatijoina toimivat tavallisesti myös humanistisen yliopistokoulutuksen saaneet asiantuntijat. Työ voidaan toteuttaa myös moniammatillisena yhteistyönä.⁷ Tekijää tai tekijöitä tavallisesti ohjaa ohjausryhmä, jonka kokoonpano määräytyy kohteesta riippuen.

Selvitysten tekemiseen käytettävissä olevat oppaat ovat ohjeistukseltaan hyvin yksityiskohtaisia ja paikoin raskaslukuisia, tai vastaavasti yksinkertaistavia ja tulkinnanvaraisia. Tekijöiltä vaaditaan muun muassa monipuolista kokemusta arkkitehtuurin parissa työskentelystä, ymmärrystä rakennustekniikasta ja suojeluprosesseista sekä sujuvaa kirjallista ilmaisukykyä. Usein myös tietotekniset valmiudet ovat keskeisessä osassa työtä. Työn tekemiseen ja kohteeseen suhtautumiseen peräänkuulutetaan tekijältä myös objektiivisuutta, mutta rakennushistoriaselvitysprosessin luonteen huomioiden se on usein lähes mahdotonta. Selvityksestä tulee tahattomastikin tekijänsä valintojen summa, jonka viitekehyksen ja painopisteen tilaaja määrittelee.

² Rakennushistoriaselvityksistä käytetään yleisesti lyhennettä RHS.

³ Kulttuuriympäristö.fi. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

⁴ Sahlberg 2010, 19.

⁵ Kivilaakso 2012, 8.

⁶ SFS EN 16096 2015, 6.

⁷ Sahlberg 2010, 2.

Rakennushistoriaselvitysten tarpeellisuuteen viitataan maassamme rakentamista ohjaavassa maankäyttö- ja rakennuslain pykälässä 9:n, Suomen rakentamismääräyskokoelmassa ja valtioneuvoston päätöksessä valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteissa.⁸ Maankäyttö- ja rakennuslain tavoitteena on ”järjestää alueiden käyttö ja rakentaminen niin, että siinä luodaan edellytykset hyvälle elinympäristölle sekä edistetään ekologisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti kestävä kehitys. Tavoitteena on myös turvata jokaisen osallistumismahdollisuus asioiden valmisteluun, suunnittelun laatu ja vuorovaikutteisuus, asiantuntemuksen monipuolisuus sekä avoin tiedottaminen käsiteltävinä olevissa asioissa”.⁹

Maankäyttö- ja rakennuslain 9 §:n mukaan aluesuunnittelun työkalun, kaavan, tulee perustua riittäviin tutkimuksiin ja selvityksiin. Näiden tausta-aineistojen tavoitteena on parantaa hyvän ympäristö- ja kaavasuunnittelun edellytyksiä ja kaavojen laatua. Kaavoituksen ja muun ympäristön suunnittelun työkaluiksi vaadittavia selvityksiä ovat esimerkiksi luontoarvoja käsittelevät selvitykset, palveluverkko- ja kulttuuriympäristöselvitys sekä rakennettua ympäristöä koskevat erilaiset selvitykset.¹⁰ Maankäyttö- ja rakennuslain viittaamat selvitykset ovat siis osa kuntapoliittista alueiden kehittämiseen liittyvää prosessia.¹¹ Haasteellista on, että laissa ei määritellä tarkemmin mitä *riittäväällä selvityksellä* tarkoitetaan. Riittävyyden arviointi on tehtävä tapauskohtaisesti huomioiden selvityksen tarkoitukseen vaikuttavat tavoitteet. Prosessia ohjaavan viranomaisen tehtävänä onkin määritellä selvitysten riittävyys.¹² Tiedon riittävyyden kannalta on oleellista, että sen avulla päätöksentekoa koskevat sisältövaatimukset täyttyvät.¹³ Alueiden ja rakennusten käyttöä ja kehittämistä koskevan päätöksenteon tausta-aineistona käytettävät selvitykset, kuten rakennusinventoinnit ja rakennushistoriaselvitykset, erottavat toisistaan laajuus, tietosisällön tarkkuus ja työn lähtökohdat. Rakennushistoriaselvityksessä ja rakennusinventoinnissa käytetään yleensä samanlaisia lähteitä ja työmenetelmiä. Rakennushistoriaselvityksessä kohteen historiaan, ominaisuuksiin ja rakenteisiin syvennyttään inventointia tarkemmin ja tavallisesti inventointiaineisto toimii osana rakennushistoriaselvityksen tutkimusaineistoa. Inventointiaineistoja ja rakennushistoriaselvityksiä hyödynnetään lisäksi esimerkiksi kulttuuriympäristöohjelmien ja -selvitysten pohjana.¹⁴ Kaavan tai rakennussuojelulain

⁸ Sahlberg 2010, 10.

⁹ Maankäyttö ja rakennuslaki/5.2.1999 132 1§.

¹⁰ Suomen ympäristö, 2014, 63–64.

¹¹ Rönkkö 2012, 12–13.

¹² Rönkkö 2012, 62.

¹³ Rönkkö, 2012, 74.

¹⁴ Andersson 2003, 13–24; Sahlberg 2015, 15, 27, 48–49.

nojalla suojelluista kohteista suositellaan laadittavaksi rakennushistoriaselvitys tavallisesti ennen kohteen suojeluprosessia, tai viimeistään siinä vaiheessa, kun rakennukseen kohdistuu muutospainetta. Rakennushistoriaselvitykset liittyvät tavanomaisimmin asemakaavatyöhön vain yksittäisten korttelien tai tonttien osalta.¹⁵ Rakennusinventoinnit ovat kuitenkin yleis-, osa- ja maakuntakaavoituksen ensisijaista tausta-aineistoa, kun taas rakennushistoriaselvitykset toimivat työkaluina pääasiassa kohteeseen kohdistuvissa restaurointi-, korjaus- tai muutoshankkeissa.

RHS on muuttunut viimeisten 15 vuoden aikana yhdeksi yleisimmäksi rakennetusta ympäristöstä laadituksi selvitykseksi, eikä niiden tarpeellisuutta tarvitse enää perustella. Viime vuosien aikana rakennushistoriaselvityksiä käsittelevät ohjeistukset ovat olleet ajankohtaisia. Esimerkiksi Suomen Standardoimisliitto on ryhtynyt suomennustyöhön kulttuuriperinnön vaalimiseen liittyvän standardiperheen luomiseksi. SFS-EN 16096 *Rakennusperintökohteen selvitys ja raportti* – on standardiperheen ensimmäinen jäsen ja käännös on julkaistu syyskuussa 2015. Yksi tunnetuimmista oppaista on Museoviraston vuonna 2010 julkaisema *Talon tarinat - opas historian selvittämiseen*. Tässä tutkielmassa tarkastellaan erityisesti näitä kahta eriluonteista ohjeistusta käytettävyyden näkökulmasta. Museoviraston julkaisema teos *Valtion rakennusperinteen vaaliminen* vuodelta 1997 on varhaisimpia ohjeistuksia rakennushistoriaselvitysten laatimiseen. Tässä tutkielmassa kiinnitetään huomiota ohjeistuksen muuttumiseen 1990-luvun lopulta tähän päivään.

1.1 Käytettävyys tutkimuksen kohteena

Suomessa käytettävyyttä alettiin tutkia 1940-luvulla toisessa maailmansodassa käytettyjen ilmatorjuntatutkien myötä.¹⁶ Tieteenalana käytettävyytutkimus onkin melko nuori. 1980-luvulla aloitettiin tutkimaan ihmisen ja koneen välistä vuorovaikutusta (HCI), josta käytettävyytutkimus myöhemmin kehittyi ja vakiintui.¹⁷ Ensimmäiset vakiintuneet käytettävyyden kriteerit ISO 9241-11 standardi (1998) ja Jakob Nielsenin määritelmä (1993) laadittiin 1990-luvulla.

¹⁵ Silén 14.5.2016. Suullinen tiedonanto.

¹⁶ Sinkkonen 2006, 17.

¹⁷ Ovaska & al. 2008, 12; Sinkkonen 2006, 19–20.

Käytettävyytutkimusta hyödyntävät pääasiassa tietojärjestelmä-, hoito- ja muotoilutieteet, joista tietojärjestelmä- ja informaatiotieteet ovat tutkimuksen pääasiallisessa keskiössä.

Jotta käytettävyyttä voidaan tutkia, on mahdollista kerätä tietoja monella tapaa. Ovaskan, Aulan ja Majarannan toimittamassa julkaisussa esitellään esimerkkejä käytettävyytutkimuksessa vakiintuneista tiedonkeruutavoista. Näitä ovat lomakemalliset kyselyt, fokusryhmät ja työpajat, haastattelut, koelaboratorio-olosuhteissa tehty käytettävyystestaus sekä käyttötilanteen havainnointi.¹⁸ Useimmat menetelmät ovat kehitetty palvelemaan tietojärjestelmä- ja informaatiotieteitä. Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden tarkasteluun soveltuvia menetelmiä voisivat olla esimerkiksi käyttäjien muuttuvien tekijöiden huomioivat kyselyt ja haastattelut.

Humanistisissa tieteissä käytettävyytutkimus on saanut jalansijaa lähinnä inhimillisyyttä tutkivilla tieteenoaloilla, kuten antropologian ja sosiologian tutkimuksessa. Käytettävyytutkimus painottuu kuitenkin hyvin pitkälti matemaattis-luonnontieteellisiin - sekä tietojärjestelmätieteisiin, jotka ovatkin luoneet omat vakiintuneet määritelmänsä käytettävyydelle. Käytettävyys ei kuitenkaan pidä sisällään vain tietoteknistä näkökulmaa, vaan se voidaan yhdistää minkä tahansa objektin tai palvelun ominaisuudeksi.¹⁹ Esimerkiksi muotoilun saralla käytettävyyttä on tutkittu esimerkiksi tuotekehittelyssä. Jotta käytettävyyttä voidaan tutkia ja arvioida, tulee ensin määritellä, mitä käytettävyys tarkoittaa ja minkälaisista osasista se koostuu.

1.1.1 Käytettävyyden määritelmä

Käytettävyydellä tarkoitetaan ensisijaisesti sitä, kuinka *helppoa* esimerkiksi sovellusta, laitetta tai kirjaa on käyttää haluttuun *käyttötarkoitukseen*. Käytettävyydellä viitataan myös *helppokäyttöisyyttä mittaaviin menetelmiin, jotka tähtäävät tuotteen käyttöä käyttäjän näkökulmasta tehokkaammaksi ja miellyttävämmäksi*.²⁰ Koska käytettävyys on laaja käsite, tulee se purkaa tarkastelua varten pienemmiksi osa-alueiksi.²¹ Käytettävyydestä on olemassa monenlaisia määritelmiä, jotka erottaa toisistaan niihin valittu näkökulma. Tässä tutkielmassa

¹⁸ Ovaska & al. 2008, 7.

¹⁹ Sinkkonen 2006, 10–11.

²⁰ ISO 9421–11; Ovaska & al. 2008, 4.

²¹ Sinkkonen 2006, 17.

käytetään yhtä yleisintä ja vakiintunutta, ISO standardi 9241-11 (1998) määritelmää. Sen mukaan käytettävyyden on tuotteen, palvelun, laitteen tai ympäristön helppokäyttöisyyttä jonkin määritellyn tavoitteen saavuttamiseksi.²² ISO 9241-11 määritelmässä käytettävyyttä tarkastellaan seuraavien kriteereiden avulla: *tuloksellisuus, tehokkuus ja tyytyväisyys*. Standardissa on huomioitu myös käyttöympäristön vaikutus käytettävyyteen. Sen mukaan käytettävyyden on riippuvainen käyttötilanteesta.²³

ISO 9241-11 standardin määritelmässä *tuloksellisuudella* tarkoitetaan sitä, miten tarkoin ja täydellisesti käyttäjä saavuttaa tavoitteensa, *tehokkuudella* taas tavoitteiden saavuttamista suhteutettuna käytettyihin resursseihin ja *tyytyväisyydellä* käyttäjän tyytyväisyyttä laitteen, tuotteen tai järjestelmän käyttöön.²⁴ Standardi siis pyrkii luomaan käytettävyydelle mitattavissa olevat ominaisuudet, joiden avulla tuotteen käytettävyyttä voidaan määritellä ja pyrkiä parantamaan esimerkiksi tuotannon aikana. Määritellyt ominaisuudet eivät kuitenkaan riitä yksinään kertomaan hyvästä käytettävyydestä, vaan ne tulee avata.

1.1.2 Käytettävyyden liittyvät tekijät

Käytettävyyden vaikuttavat olennaisesti käyttäjä, käyttökokemus ja käyttäjän ympäristö. Tietotekniikan puolelta tunnettu käytettävyyssuunnittelun perusstandardi ISO 9241-210 selittää käyttäjäkokemuksen muodostuvan käyttäjän tunteista, uskomuksista, mieltymyksistä, fyysisistä ja psyykkisistä vasteista, käyttäytymisestä, ja aikaansaannoksista, jotka syntyvät ennen käyttöä, käytön aikana ja käytön jälkeen.²⁵

Käytettävyyttä tarkastellaan tavallisesti käytettävyytutkimuksen keinoin.

Käytettävyytutkimuksen lähtökohtana onkin sanonta ”tunne käyttäjä”.²⁶ Koska käytettävyystermin keskiössä ovat käyttäjä, käyttökokemus ja käyttäjän ympäristö, on selkeintä aloittaa selvitysten käytettävyyden tarkastelu perehtymällä käyttäjiin. Ihminen käyttäjänä on

²² ISO 9241-11 1998.

²³ ISO 9241-11 1998; Sinkkonen 2006, 17.

²⁴ ISO 9241-11; Ovaska & al. 2008, 4.

²⁵ ISO 9241-210 2010.

²⁶ Ovaska & al. 2008, 2.

kulttuuriolento. Ihmisen käytös perustuu sekä biologiseen että kulttuuriseen perimään.²⁷ Tähän vaikuttavat synnynnäiset *fysiologiset ja psykologiset rakenteet*, joita ovat aistit, muistirakenteet sekä ihmisen perustarpeet, *kulttuuriset asiat*, kuten kieli, normit ja tavat, *toimintaympäristön käytänteet*, joita voidaan oppia ja vahvistaa.²⁸ Edellä mainitut asiat ovat riippumattomia tilanteesta ja muutoksesta. Tilanteesta, henkilöstä ja tuotteesta riippuvat tekijät ovat puolestaan muuttuvia asioita, jotka vaikuttavat käyttäjään. Näitä käyttöympäristöön liittyviä muuttuvia tekijöitä ovat käyttäjän tila ja tilanne sekä kyvyt, mahdollisuudet ja rajoitukset, jotka määrittyvät käyttäjän henkilökohtaisen kokemuksen, valmiuden ja intressien kautta.²⁹ Kuitenkin, vaikka edellä esitellyt perussäännöt ihmisestä käyttäjänä tunnetaankin, käytännön tilanteessa voivat eri tekijöiden yhteisvaikutus tai muut tekijät saattavat nousta merkittäviksi.³⁰

Käyttäjä määrittelee sisällön, joka on samalla tuotteen merkityssisältö. Merkityssisältö on riippuvainen tuotteen tarkoituksesta. Tällöin merkityssisältö voi vaihdella yksilöstä ja käyttäjäryhmästä toiseen.³¹ Erilaiset tuotteet muodostavatkin osan käyttäjän jokapäiväisestä toimintaympäristöstä. Sinkkonen painottaa, että käyttö- eli toimintaympäristöön vaikuttaa sekä sosiaaliset että fyysiset asiat. Näitä ovat esimerkiksi käyttäjän kokemukset, työtila, itse työ, asiakkaat, perheen, tottumukset ja asenteet.³² Käyttämiseen liittyy siis aina käyttäjän asettama päämäärä eli tavoite. Tuote on tällöin apuväline tai työkalu jonka avulla käyttäjä pääsee päämääräänsä.³³ Koska käyttäjään vaikuttavat aina erilaiset asiat, johtopäätöksiä tehdessä on kuitenkin huomioitava vastausten olevan sidoksissa aina erilaisten käyttäjien vaihteleviin taustatekijöihin, kuten fyysiset, psyykkiset, kulttuuriset tekijät ja toimintaympäristö.

Käyttäjakeskeisen suunnittelun standardi ISO 9241–210 määrittelee käyttäjäkokemuksen³⁴ muodostuvan sekä käytännöllisistä että nautinnollisista tekijöistä. Käytännöllisiä tekijöitä ovat esimerkiksi tehokkuus, hyödyllisyys sekä virheettömyys. Nautinnollisiksi tekijöiksi ISO 9241–210 määrittelee esimerkiksi tuotteen tai esineen visuaaliset ominaisuudet, kuten edustava ulkonäkö

²⁷ Sinkkonen 2006, 37.

²⁸ Sinkkonen 2006, 23; ISO 924–210 2009.

²⁹ Sinkkonen, 2006, 21–25.

³⁰ Ovaska & al. 2008, 2.

³¹ Sinkkonen 2006, 43.

³² Sinkkonen 2006, 45.

³³ Ovaska & al. 2008, 4.

³⁴ Tuotteen käyttämisen aikainen prosessi, joka käsittää käytön vaiheet: ennen, käytön aikana ja jälkeen.

sekä houkuttelevuus ja hauskuus.³⁵ Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä tarkastellessa visuaalisilla ominaisuuksilla on kuitenkin sekä käytännöllistä, että nautinnollista merkitystä. Selvitysten käyttäjät määrittelevät kukin oman tavoitteensa selvityksen sisällön suhteen omien tarkoitusperiensä mukaisesti.

1.1.3 Käytettävyys rakennushistoriaselvityksissä

Mitä rakennushistoriaselvitysten kohdalla tarkoittaa tuloksellisuus, käytön tehokkuus ja käyttäjän tyytyväisyys? Miten esimerkiksi ISO standardin 9421-11 käytettävyyden määritelmää tulisi tulkita rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä tarkasteltaessa?

Selvitystyön perustavoitteena on kohteen säilytettävien (tai erityistä huomiota vaativien) ominaisuuksien löytäminen, taustatietojen hankkiminen ja kokonaiskuvan luominen kohteesta suunnittelun ja päätöksenteon tueksi.³⁶ Tilaaajan tehtävänä on määritellä tarkemmin selvityksen painopiste. Selvitysten tekemistä käsittelevissä ohjeistuksissa on määritelty selvityksien perustavoitteen mahdollistamiseksi seuraavia kriteereitä: selkeys, tiedon tasapainoisuus, tiedon tasalaatuisuus, helppokäyttöisyys ja selvitykselle asetettuihin tavoitteisiin vastaavuus sekä tiedon riittävyys.³⁷ Rakennushistoriaselvityksen käytettävyyteen vaikuttaa aina sen käyttötarkoitus, jonka puolestaan määrittää selvityksen käyttäjä. Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä voidaan siis ajatella olevan ensisijaisesti niitä selvityksen keinoja ja ominaisuuksia, joiden avulla selvitys vastaa päätöksenteon tueksi tarvittaviin kysymyksiin.

Kun tarkastellaan kolmea ISO 1941-11 standardin kriteeriä ja selvitysten käytettävyyttä, voidaan todeta kriteerien soveltuvan rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden määrittelyyn esimerkiksi seuraavalla tavalla

- 1) *tuloksellisuus*: selvitys tarjoaa käyttäjälleen tämän tarvitseman tiedon. Se vastaa ennalta asetettuihin käyttötarkoituksiin, jotta käyttäjä pystyy hyödyntämään selvitystä tarvitsemansa asian hoitamiseen.
- 2) *tehokkuus*: miten helposti/vaivattomasti käyttäjä löytää selvityksestä tarvitsemansa tiedon käytössä oleviin resursseihin nähden.

³⁵ ISO 9241–210 2009.

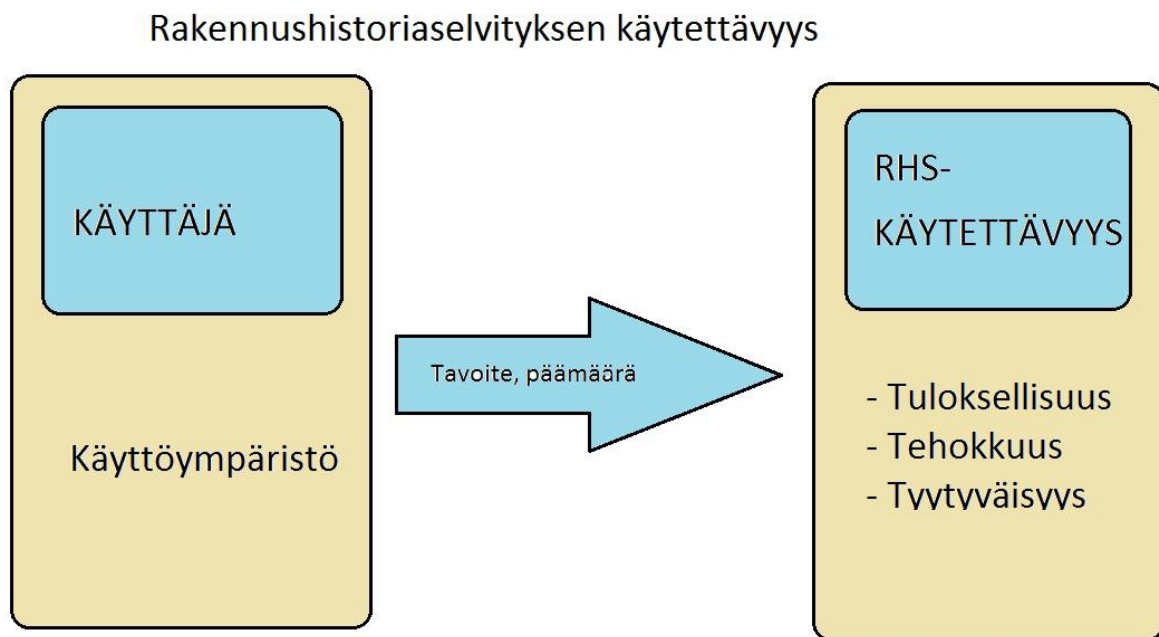
³⁶ Sahlberg, 2010, 19.

³⁷ Sahlberg 2010, 19; Mattinen 1997, 67; SFS-EN 16096.

- 3) *tyytyväisyys*: mikäli yllämainitut kriteerit täyttyvät käyttäjän haluamalla tavalla, tyytyväisyys selvitykseen on sitä parempi.

Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä määriteltäessä on siis mahdollista soveltaa ISO 9241-11 standardin kriteereitä käytettävyydelle.

Vertailuaineistoa tarkastelemalla tehokkuuden kriteerille saadaan konkreettisia vastauksia. Mikä selvityksessä tekee tiedon löytymisestä nopeaa, tehokasta, vaivatonta ja selkeää?

Kuvio 1. Rakennushistoriaselvityksen käytettävyys ISO 9421-11 standardin mukaan.

1.2 Aineisto ja metodit

Tutkielman lähtökohtana on vuonna 2012 laatimani rakennushistoriaselvitys Jyväskylän ruutukaava-alueella sijaitsevasta entisestä harmonitehtaasta. Viitekehyksen tutkielmaan ovat puolestaan antaneet eri kulttuuriympäristöasiantuntijoiden koostamat ohjeistukset, selvitysten laatimista ohjeistavat käyttöön vakiintuneet oppaat ja standardit sekä rakentamista ohjaava maankäyttö- ja rakentamislaki, jotka sisältävät ohjeita ja määräyksiä selvitysten tarpeellisuuteen, tekemiseen ja käyttämiseen.

Tutkielma rakennushistoriaselvitysten käytettävyydestä edustaa empiiristä ja laadullista tapaustutkimusta. Empiirisen tutkimuksen piirissä suurin osa tutkimusaiheista ovat jollain tapaa tapaustutkimuksia. Tapaustutkimus on tutkimusstrategia, jossa voidaan käyttää useita erilaisia tutkimusmenetelmiä ja aineistoja.³⁸ Tapaustutkimus on perusteellinen ja yksityiskohtainen kuvaus tutkittavasta ilmiöstä.³⁹ Tutkielman keskiössä on rakennushistoriaselvitysten vertailu. Kurunmäen mukaan tapausten vertailu onkin tapaustutkimuksen keskeinen lähestymistapa.⁴⁰ Vertailuun valitaan tavallisesti joko hyvin lähellä toisiaan olevia tapauksia tai toisistaan kaukana olevia. Vertailukohteiden lukumäärä on yksi vertailututkimuksen tärkeimmistä vaiheista. Tutkimus toimii hyvin, kun tapausten joukko on suppea ja kriteerit eivät ole liian rajalliset. Mitä useampia vertailukohteita on, sitä helpompi on tehdä tutkittavasta ilmiöstä yleistyksiä, mutta tutkittavaan ilmiöön vaikuttavien erityispiirteiden huomiointi vähenee. Muutamasta tapauksesta kerättyjä havaintoja ja piirteitä analysoitaessa käytetään tavanomaisesti laadullisia menetelmiä. Vertaileva ote keskittyy tunnistamaan yksittäisten tapausten ominaisuuksia ja etenee sen pohjalta rinnakkaisasetteluihin. Vertailevan tutkimuksen tavoitteena on koota todistusaineistoa, jonka avulla aiheesta voidaan esittää rajallisia yleistyksiä.⁴¹

Tässä tutkielmassa selvitysten käytettävyyttä tarkastellaan pääasiallisesti rakennushistoriaselvityksiä vertaamalla ja havainnoimalla niiden yhteisiä piirteitä. Tarkastelua täydennetään käyttäjille esitetyillä kysymyksillä. Vertailuaineistoon valittiin sekä peruskorjausta että käyttötarkoituksen muutosta varten laadittuja selvityksiä. Vertailuaineiston avulla tarkastellaan peruskorjausta ja kaavamutosta varten laadittujen selvitysten käytettävyyttä. Vertailuaineistoon valitsin selvityksiä, jotka ovat valmistuneet vuoden 2010 jälkeen. Rajauksen perusteena on museoviraston vuonna 2010 julkaisema *Talon tarinat*-opas ja sen vakiintuminen käyttöön.⁴² Selvitysten valinnassa kiinnitin huomiota myös tekijöiden erilaiseen koulutustaustaan ja sen vaikutukseen selvityksen luonteeseen ja esimerkiksi käsitteiden käyttöön. Yhtenä valintakriteerinä oli myös selvityksen tuottanut organisaatio. Valitsin vertailuun konsulttitoimistojen, museoiden ja toiminimien tuottamia selvityksiä. Vertailun tavoitteena on nostaa esiin ja tarkastella selvitysten välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja.

³⁸ Laine, Bamberg & Jokinen 2007, 9.

³⁹ Laine & al. 2007, 9.

⁴⁰ Kurunmäki 2007, 74.

⁴¹ Kurunmäki 2007, 76–78.

⁴² Malmberg 21.5.2016; Silén 14.5.2016. Suulliset tiedonannot.

Tutkimusaineiston keskeinen osa on valittujen rakennushistoriaselvitysten lisäksi selvitysten käyttämiseen sekä tekemiseen ohjeistavat oppaat. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisu numero 19 *Valtion rakennusperinnön vaaliminen* vuodelta 1997 sivuaa valtion omistamien, asetuksella suojeltujen rakennusten restauroinnin ja peruskorjauksen taustaksi laadittuja rakennushistoriaselvityksiä. Julkaisu on tässä tutkielmassa tarkasteltu varhaisinta ohjeistusta tarjoava teos. *Talon tarinat- rakennushistorian selvitysopas* vuodelta 2010 on vakiintunut käyttöön heti ilmestyttyään, ja uusinta ohjeistusta selvitysten laatimiseen antaa vuonna 2015 suomennettu standardi SFS EN 16096 *rakennusperintökohteen selvitys ja raportti*. Kansainvälisestä ohjeistuksesta voidaan mainita ICOMOSin julkaisema ohje vuodelta 1996 *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites*. Tässä tutkielmassa tarkastellaan muun muassa sitä, miten ohjeistus selvitysten tekemiseen on muuttunut ja miten ohjeistus ottaa huomioon selvitysten käytettävyyden.

Rakennushistoriaselvitysten vertailun ja ohjeistuksen tarkastelun lisäksi täydensin tarkastelua haastatteluilla. Teemahaastattelu sopii tutkielman yhdeksi aineistonkeruumenetelmäksi esimerkiksi siksi, että selvitysten käytettävyyttä haluttiin lähteä selvittämään käyttäjien kokemusten, ajatusten ja tavoitteiden kautta.⁴³ Teemahaastattelu on myös käytetyn tiedonkeruumuoto ja sen avulla on mahdollisuus ymmärtää merkityksiä syvällisemmin.⁴⁴ Haastattelut toteutettiin puolistrukturoituna haastatteluna kevään 2016 aikana. Kysymykset laadittiin erityisesti vertailuaineistosta ja selvitysprosessista nousseiden kysymysten pohjalta. Haastateltavat ovat selvityksiä työkseen käyttäviä tahoja. Merkillepantavaa myös on, että useat erityisesti suojeltuihin rakennuksiin peruskorjauksia suunnitelleet arkkitehdit ja museoviranomaiset ovat itse olleet laatimassa myös rakennushistoriaselvityksiä. Haastattelujen avulla pyrin kartoittamaan, millainen on käyttäjän näkökulmasta helppokäyttöinen ja tarkoitustaan vastaava rakennushistoriaselvitys.

1.3 Aiemmat tutkimukset ja tutkimuskirjallisuus

Selvitysten yhtenäistämisen tarve on noussut esiin ammatillisissa keskusteluissa ja viimeisten 20 vuoden aikana rakennettua ympäristöä koskevien selvitysten ohjeistukseen on kiinnitetty erityistä

⁴³ Hirsjärvi 2000, 16.

⁴⁴ Hirsjärvi 2000, 34.

huomiota. Myös erilaisten rakennettua ympäristöä koskevien lakien ja ohjeistusten vaikuttavuutta on niin ikään viime vuosikymmenten aikana tutkittu, mutta vaikuttavuus ja käytettävyys ovat lopulta eri asioita.

Rakennettua kulttuuriympäristöä koskevia selvityksiä, kuten rakennusinventointeja, puolestaan on käsitelty useissa tutkimuksissa. Rakennusinventointeja ja rakennushistoriaselvityksiä on tehty maisterintutkielmina ja väitöskirjatasolla viimeisten 40 vuoden aikana. Tutkimusten painopiste on kuitenkin itse kohteen tarkastelu erilaisista näkökulmista.

Emilia Rönkkö on tarkastellut väitöskirjassaan (2012) kulttuuriympäristöselvityksiä osana maaseudun maankäytön suunnitteluprosessia. Tutkimuksessa on käsitelty kaavoitustyön tausta-aineistona käytettävien kulttuuriympäristöselvityksiin liittyvää problematiikkaa ja tarkasteltu sitä, kuinka selvitykset voisivat palvella paremmin suunnittelua.

Vuonna 2000 voimaanastuneen maankäyttö- ja rakennuslain myötä erilaisten kulttuuriympäristöä koskevien selvityksien tarpeellisuus osana aluesuunnittelua on vakiintunut. Maankäyttö- ja rakennuslain toimivuutta on seurattu ja arvioitu sen voimaanastumisesta alkaen. Arviointeja lain vaikuttavuudesta on tehty vuosina 2001, 2002 ja laajempia selvityksiä lain toimivuudesta on laadittu vuosina 2005 sekä 2014. Lakia ja säädöksiä on muutettu ja tarkennettu arviointien perusteella. Kaikki alueiden käytön suunnittelun ja rakentamisen ohjauksen kannalta merkittävät asiat eivät ole kuitenkaan edistyneet myönteisesti. Tutkimusaineistosta on noussut esiin maankäyttö- ja rakennuslain viittaamat rakennettua kulttuuriympäristöä koskevat taustaselvitykset, jotka ovat koettu haastaviksi käytettäväksi maankäyttöä ja -suunnittelua koskevassa päätöksenteossa. Sekä vuonna 2005 että 2013 laadittujen arviointien mukaan ongelmalliseksi koetaan edelleenkin kaavoitustyön tausta-aineistoksi vaaditut rakennettua ympäristöä koskevat selvitykset. Erityisesti näiden selvitysten kattavuus, puutteellisuus ja kohdentuminen koettiin ongelmalliseksi. Myös selvitysten laatuun toivottiin parantamisen varaa, erityisesti tiedon kohdentuminen, havainnollisuuden ja tietosisällön kattavuuden osalta. Erityisesti kuntakaavoittajien näkökulmasta rakennettua ympäristöä koskevia selvityksiä ei nähty tarpeeksi hyvinä suunnittelun ja päätöksenteon pohjaksi.⁴⁵ Ongelmia aiheutui erityisesti selvitysten tarpeen ja laajuuden määrittely suhteessa käsiteltävinä oleviin suunnittelukysymyksiin. Lisäksi koettiin, että viranomaisyhteistyötä tulisi jatkossa suunnata selkeämmin vain merkittävimpiin asioihin. Myös suunnittelun tueksi tehtävien selvitysten ja vaikutusten arvioinnin tulee kohdistua entistä

⁴⁵ Suomen ympäristö 2014, 52–54.

tarkoituksenmukaisemmin ja ennakoitavammin. ”*Viranomaisohjauksessa myös kaavoilta edellytettävät selvitykset ja vaikutusten arvioinnit on suhteutettava kaikilla kaavatasoilla entistä paremmin niihin kysymyksiin, mistä ollaan päättämässä. Säännösten muotoilu siten, että korostetaan kaavojen perustumista hyvään suunnitteluun ja sen edellyttämiin selvityksiin ja vaikutusten arviointeihin voisi tuoda tämän lähtökohdan korostetusti esille*”.⁴⁶ Lisäksi arvioinnissa todettiin, että olemassa olevat viranomaisvalvonnan resurssit ovat tällä hetkellä riittämättömät ja täten rakennusvalvontatoimen yksiköiden kokoa tulisikin merkittävästi kasvattaa toimintaedellytysten kohentamiseksi. Myös viranomaistahon toiminnan maanlaajuiseen yhtenäistämiseen tulee kiinnittää huomiota.⁴⁷ Lisäksi todettiin, että *säännöksiä rakennusten elinkaaren aikaisista kunnossapito- ja korjaustoimenpiteistä sekä niihin liittyvistä vastuista tulee selkeyttää*.⁴⁸

Käytettävyytustutkimusta on käsitelty lähinnä tietojärjestelmiä käsittelevissä julkaisuissa ja tutkimuksissa paljon. Tässä tutkielmassa käytän Ovaskan, Aulan ja Majarannan tekemää Tampereen yliopiston julkaisusarjan osaa B-2005-1 *Käytettävyytustutkimuksen menetelmät* (2009). Kansainvälisen standardoimisjärjestön ISO 9241–11 standardi ja Jakob Nielsenin määritelmät 1990-luvulta käytettävyydestä ovat tunnetuimpia ja vakiintuneet käyttöön useilla aloilla. Tässä tutkielmassa tarkastellaan, miten ISO 9241–11 standardin määritelmä soveltuu rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden määrittelyyn. Irmeli Sinkkosen toimittama teos *Käytettävyyden psykologia* avaa käytettävyyteen liittyviä merkityksiä ja määritelmiä. Teoksen painopiste on käyttöjärjestelmissä, mutta tieto on sovellettavissa myös muille aloille. Tässä tutkielmassa tarkastellaan teoksessa esiteltyjä käytettävyyden taustatekijöitä. Esimerkiksi visuaalisuus on yksi selvitysten olennaisimmista ominaisuuksista käytettävyyden näkökulmasta. Rakennushistoriaselvitysten fyysisiä ominaisuuksia on tarkasteltu Risto Näsäsen *Visuaalisen käytettävyyden opas* (2007) teoksen pohjalta. Näsäsen *Visuaalisen käytettävyyden opas* auttaa arvioimaan rakennushistoriaselvitysten ulkoisia piirteitä, kuten esitystapaa, taittoa ja havaintomateriaalin käyttöä suhteessa tekstiin.

Metodin valintaan, tutkimusaineiston keräämiseen ja analyysiin tarjosi apua Markus Laineen, Jarkko Bambergin ja Pekka Jokisen toimittama teos *Tapaustutkimuksen taito* (2007), Juhani

⁴⁶ Suomen ympäristö 2014, 219–220.

⁴⁷ Suomen ympäristö 2014, 219–220.

⁴⁸ Suomen ympäristö 2014, 219.

Aaltolan ja Raine Vallin toimittamat teokset *Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu* (2001), ja *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin näkökohtiin ja analyysimenetelmiin* (2010). Sirkka Hirsjärven ja Helena Hurmeen toimittama teos *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö* vuodelta 2000 opastivat haastatteluun liittyvissä aineistonkeruu- ja analysointiosioissa.

2 Rakennushistoriaselvitys: merkitys, laatiminen ja käytettävyys

2.1 Merkitys, laatiminen ja sisältö

Rakennushistoriaselvitys on rakennuksesta tai laajemmasta rakennetusta kokonaisuudesta laadittu kirjallinen selvitys. Se yhdistää tiedot kohteen historiasta, suunnittelu- ja muutosvaiheista ja nykytilasta antaen kattavan kuvauksen rakennuksen vaiheista. Selvityksessä kohdetta tarkastellaan sellaisena kuin se on selvitystyötä tehtäessä. Selvityksen tulee ensisijaisesti vastata kysymyksiin *millainen kohde on?* ja *miksi se on sellainen kuin on?*⁴⁹ Eri tarkoituksiin tehdyt rakennushistoriaselvitykset poikkeavat toisistaan laajuudeltaan ja sisällöllisiltä painopisteiltään. Rakennushistoriaselvityksen laajuuteen vaikuttaa tavoitteiden lisäksi käytettävissä oleva aika, rahamäärä ja henkilöresurssit sekä kohteen ominaisuudet. Myös kohteen koko, tausta-aineiston saatavuus tai rakennuksen ikä ja käyttöhistoria vaikuttavat työn laajuuteen, joiden vaikutusta selvitysprosessiin sekä lopputulokseen on ennalta vaikea arvioida. Käyttötarkoitus ja tavoitteet määrittelevät sen, millaista tietoa kohteesta tarvitaan ja kuinka tarkkaan työ on tehtävä.⁵⁰ Nämä seikat vaikuttavat myös selvitykselle ennalta asetettuihin tavoitteisiin, jotka tilaajan on hyvä ymmärtää selvitystyötä tilattaessa ja tehdä ne ymmärrettäväksi myös selvitystyön tekijöille. Selvitystyössä laajuudella voidaan tarkoittaa sekä raportin sivumäärällistä pituutta että tutkimustyön määrää ja tarkkuutta. Tutkimusraportin pituus ei kuitenkaan korreloi selvityksen tarkkuuden tai tiedon syvyyden kanssa. Myöskään kohteen fyysisellä koolla ei ole suoranaista merkitystä tutkimusraportin pituudessa. Suuremassa rakennetussa kohteessa voi tutkimusaineiston osuus olla huomattavasti laajempi, kuin esimerkiksi pienemmässä yksittäisessä rakennuksessa. Kohteen ominaispiirteet vaikuttavat syvällisemmän tutkimuksen tarpeellisuuteen. Rakennuksen käyttö- ja muutoshistorian selvittäminen on tavallisesti suuritöistä ja tutkimustyö vaatii aikaa. Erityisesti säilyneiden yksityiskohtien ja aikakausien kerrostumien selvittäminen vaativat huolellista ja syvällisempää otetta.⁵¹ Esitysteknisillä seikoilla voidaan vaikuttaa raportin sivumääräiseen laajuuteen ja siihen, mitä selvityksessä halutaan korostaa ja tuoda esiin. Rakennushistoriaselvityksen laatiminen tulee ajankohtaiseksi silloin, kun kunnostus, korjaus- tai muutostöitä suunnitellaan erityisesti rakennussuojelu- tai kirkkolailta suojeltuihin kohteisiin, tai

⁴⁹ Sahlberg 2010, 9.

⁵⁰ Sahlberg 2010, 20.

⁵¹ Sahlberg 2010, 21.

valtion omistamiin, asetuksella suojeltuihin rakennuksiin.⁵² Nykyään selvityksen merkitystä painotetaan kaikissa rakennuslupamenettelyn läpikäyvissä kohteissa, oli kyse julkisista tai yksityisessä omistuksessa olevista kohteista. Rakennushistoriaselvityksiä laaditaan yleensä suojelutavoitteiden määrittelemiseksi ja tukemiseksi, asemakaavatyötä varten sekä peruskorjaushankkeiden tai restaurointisuunnittelun tausta-aineistoksi.⁵³

Selvitys on kuntotutkimuksen ohella välttämätön taustatieto laajempiin korjaus- tai muutostöihin ryhdyttäessä. Rakennushistoriaselvitys onkin usein osa laajempaa hanketta. Nykyään selvityksiä ei laadita ainoastaan suojelluista rakennuksista. Suojelun piiriin kuulumattomalla kohteellakin voi olla rakennustaiteellista, -historiallista, -teknistä tai kaupunkikuvallista merkitystä. Nämä seikat vaikuttavat siihen, miksi kunkin rakennuksen kohdalla tulisi aina huomioida, kuinka mahdolliset korjaukset, laajennukset ja muutokset tulisi toteuttaa. Harkitsemattomat korjaus- ja muutostoimenpiteet voivat muuttaa kokonaisuutta, vaikka rakennukseen tai sen osaan kohdistuva toimenpide olisikin vähäinen. Tämä on vältettävissä tutustumalla perusteellisesti rakennuskohteeseen ja sen erityispiirteisiin ennen toimenpiteiden aloittamista. Rakennusperintöä arvioitaessa on myös huomioitavaa, että esimerkiksi rakennuksen sijaintiin, tyypillisyyteen, ikään, rakennustekniikkaan, esteettisiin ominaisuuksiin ja kulttuurihistoriaan liittyvät erityispiirteet vaikuttavat samalla suoranaisesti myös sen taloudelliseen arvoon.⁵⁴ Rakennuksen ikä tai suojelustatus eivät ole siis ainoa kriteeri selvitystarpeen toteutamiselle.

Selvitykset auttavat kohteen merkitysarvojen esiintuomisen ohella myös suojelutavoitteiden määrittelyssä. Suojelutavoitteiden määrittely edellyttää kattavia tutkimus- ja inventointitietoja. Suojelutavoitteissa esitetään ne ominaisuudet, joiden perusteella alue tai rakennus on merkitty säilytettäväksi. Tavoitteissa määritellään muun muassa säilytettävät ulko- ja sisätilat sekä mahdollinen kiinteä sisustus. Rakennusuojelun näkökulmasta tavoiteltavaa olisi esimerkiksi kohteen tulevan käyttötarkoituksen pohtiminen vasta rakennushistoriaselvityksessä määriteltyjen suojelutavoitteiden jälkeen.⁵⁵

Vuonna 1997 suositeltiin valtion omistamien, asetuksella suojeltujen rakennusten uuden käyttötarkoituksen tavoitteeksi muutosten minimointia sekä konservoivien toimenpiteiden

⁵² Sahlberg 2010, 10.

⁵³ Sahlberg 2010, 10; Silén 14.5.2016; Malmberg 21.5.2016 suulliset tiedonannot.

⁵⁴ Kivilaakso 2012, 3.

⁵⁵ Mattinen 1997, 28–29.

suosimista.⁵⁶ Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että sekä käyttötarkoituksen että käyttäjien tulee mukautua rakennukseen niin, ettei kohteen kulttuurihistoriallinen arvo turmellu eikä sen luonne muutu. Lause on edelleenkin tuttu myös monista suojelumerkinnällä varustettujen rakennusten asemakaavamääräyksistä.

Korjaus- ja muutoshankkeiden taustatiedon lisäksi rakennushistoriaselvitys auttaa kohteen omistajaa ja käyttäjiä tulevissa korjaushankkeissa sekä löytämään oikeanlaisia ylläpitotoimenpiteitä. Se on myös keino tallentaa, eli dokumentoida rakennuksen vaiheet. Selvitykset tarjoavat tietoa viranomaisille suojelutavoitteiden täsmentämisestä, turvaamisesta ja arvioinnista. Selvitys hyödyttää myös kulttuuri- ja rakennushistorian tutkijoita ja muuta kohteessa tehtävää tutkimustyötä, kuten kunto- ja materiaalitutkimusta.⁵⁷

2.1.1 Rakennushistoriaselvitysten taustaa

Rakennushistoriaselvitysten synty liittyy varhaisiin rakennusinventointeihin, restaurointiin ja täten maamme rakennussuojelun kehittymisen vaiheisiin. 1800-luvulla vaalittiin vain julkisia monumentteja, kuten keskiaikaisia kirkkoja ja linnoja. Puukaupunkien osalta säilyttävään ajatteluun herättiin 1800-luvun kuluessa muun muassa Carl Ludvig Engelin paloturvallisuuden parantamiseen perustuvan asemakaavoitustyön ja täten kokonaisten kaupunkien rakennuskannan katoamisuhan myötä. Maamme ensimmäinen, vuonna 1932 säädetty asemakaavalaki sisälsi rakennussuojelullisia intressejä. Laki sisälsi Vanhakaupunkisäädöksen, joka mahdollisti kokonaisten kaupunginosien säilyttämisen. Kaupunginosa ja pienkokonaisuuksia suojeltiin säädöksellä muun muassa Helsingissä, Porvoossa, Loviisassa ja Raumalla.

Vanhakaupunkisäädöksellä pyrittiin ensisijaisesti turvaamaan asemakaavoituksen avulla kaupunkikuvan kokonaisvaikutuksen säilymistä. Asemakaavalakia käytettiin kuitenkin melko vähän.⁵⁸

Suojelun myötä alettiin kerätä tietoja puukaupunkien rakennuksista päätöksenteon tueksi. Ensimmäisissä rakennusinventoinneissa keskityttiin tarkastelemaan puukaupunkien merkittävimpien talojen käyttöhistoriaa sekä dokumentoitiin huonekohtaisesti myös sen hetkinen

⁵⁶ Mattinen 1997, 27–31.

⁵⁷ Sahlberg 2010, 10–12.

⁵⁸ Nikula 2005, 24; Tuominen 2001, 183; Sahlberg 2010, 17.

kiinteä sisustus. Varhaisimpia inventointeja olivat Porvoon ja Rauman kaupunki-inventoinnit 1940-luvulta. Vuonna 1946 pääkaupunkiseudulla varhaisimmat inventoinnit kohdistuivat kartanorakennuksiin. Samoihin aikoihin Turussa käynnistettiin kaupungin historiallisten museoiden toimesta inventointihankkeena kartanoiden historiaselvitykset. Jo 1960-luvulla kaupunki-inventoinnit alkoivat käsittää kaikki suomalaiset puukaupungit. Inventointeja tehtiin alkuun muinaistieteellisen toimikunnan ja myöhemmin kaupunkien museoviranomaisten toimesta.⁵⁹

Sodanjälkeisen yhteiskunnan rajujen rakenteellisten muutosten vaikutukset näkyivät myös laajamittaisesti rakennusperinnön hävittämisessä. Tämä vaikutti ratkaisevasti myös rakennussuojelullisen lainsäädännön kehittymiseen. Rakennussuojelu kehittyikin erityisesti 1960-luvun aikana. Rakennussuojeluinstituutio voimistui ja rakennussuojelun parissa toimijoiden määrä lisääntyi. 1960-luvulla muinaistieteellinen toimikunta joutui pikainventoimaan useiden kaupunkien rakennusperintöä mittavan purkamisen ja modernin hyvinvointi-Suomen rakentamisen alta.⁶⁰

Ensimmäinen rakennuksia varjeleva laki säädettiin vuonna 1964, ja siihen liittyi asetus valtion omistamien rakennusten suojelusta. Laki mahdollisti huomattavien kulttuurihistoriallisten rakennusten suojelun. Rakennushistoriaselvitysten kannalta oleelliseen vaiheeseen johti valtion omistamien rakennusten mittava restaurointihanke 1970-luvulla. Hanke käynnisti restauroinnin tueksi tehtävien rakennuskohtaisten selvitysten laatimisen. Tämä käytäntö vakiintui rakennushallituksen edellyttämäksi toimenpiteeksi vielä saman vuosikymmenen aikana. Tuolloin laadituista selvityksistä voidaan mainita muun muassa Helsingin yliopisto ja Vaasan lääninhallitus. 1800-luvun lopulla perustettu muinaistieteellinen toimikunta muuttui lainsäädännön kehittymisen siivittämänä museovirastoksi vuonna 1972.⁶¹

Vuonna 1964 säädetty rakennussuojelulaki korvattiin vuonna 1985 rakennussuojelulla ja vielä vuonna 2010 lailla rakennusperinnön suojelusta.⁶² Merkittävä askel oli yksittäisten rakennusten tai laajempien alueiden varjelemista puoltava rakennussuojelun yleislaki *maankäyttö- ja rakennuslaki*. Se säädettiin vuonna 1999 ja astui voimaan seuraavana vuonna. Tällöin kulttuuriympäristö integroitui osaksi maankäytön suunnittelua.⁶³ Maassamme on maankäyttö- ja rakennuslain avulla,

⁵⁹ Sahlberg, 2010, 17.

⁶⁰ Sisätilojen suojelu 2003, 28-29; Standertskjöld 2011, 17; Sahlberg 2010, 17.

⁶¹ Sahlberg 2010,17; Härö 2001; 186.

⁶² Finlex. Laki rakennusperinnön suojelusta 2010. Verkkolähde.

⁶³ Finlex. Maankäyttö- ja rakennuslaki 1999. Verkkolähde.

eli kaavoituksen keinoin, suojeltu enemmän rakennuksia kuin rakennussuojelulailla tai – asetuksella.⁶⁴

Varhaisimpien, 1970-luvulla tehtyjen rakennushistoriaselvitysten sisältö painottui kohteen nykytilan inventointiin ja dokumentointiin. Nämä selvitykset olivat jaettavissa kolmeen osaan. Ensimmäinen kirjallinen osa käsitti kohteen rakentamisen historian, käytön muutokset ja siitä aiheutuneet rakennukseen kohdistuneet muutokset. Toisessa osassa esiteltiin graafisesti teema- ja analyysiosiot ja kolmas osa käsitti liitteet, joihin sisältyi yksityiskohtaiset mittapiirustukset. Museovirasto hyödynsi selvityksiä laatiessaan valtion omistamien asetuksella suojeltujen kohteiden suojelun päämääriä ja restauroinnin tavoitteita. Selvitykset osoittautuivat usein laajojen ja yksityiskohtaisten dokumentointi- ja inventointiluetteloiden ansiosta varsin raskaslukuisiksi ja suunnittelijoiden sekä suojeluviranomaisten käyttöön haastaviksi, varsinkin jos niistä puuttui selkeä historiallinen yhteenveto-osuus. 1980–1990 -luvuilla selvitykset muovautuivat restaurointisuunnittelun, restaurointityön viitekehysten määrittelyn ja suojelutavoitteiden arvioinnin työkaluiksi. Selvitysten sisältö yleistyi kuvaamaan rakennuksen keskeisiä historiallisia vaiheita sekä käytön historian ja muutosten näkymistä rakennuksissa. Säilyneisyyttä havainnollistavat yhteenvedot, graafiset kuvaukset käytön muutoksista ja historiallisista kerroksista vakiintuivat olennaisiksi osiksi selvitysraporttia.⁶⁵

2.1.2 Rakennushistoriaselvitys prosessina

Rakennushistoriaselvitysprosessi on useimmiten osa laajempaa hanketta, tarvetta, joka käynnistää selvityksen tekoprosessin. Korjaushanke puolestaan alkaa yleensä tarveselvityksellä, jossa kartoitetaan esimerkiksi hankkeen sisältöä, vaihtoehtoja ja mahdollisia resursseja. Samalla arvioidaan rakennushistoriaselvityksen ja muiden mahdollisten tutkimusten tarvetta. Yleensä tässä vaiheessa rakennushistoriaselvityksen tilaaja konsultoi rakennussuojeluviranomaisia, rakennustarkastajaa tai kaavoittajaa rakennushistoriaselvityksen tarpeellisuudesta ja sen laajuudesta.⁶⁶

⁶⁴ Finlex. Maankäyttö- ja rakennuslaki. Hallituksen esitys lain ja asetuksen muuttamiseksi. Verkkolähde.

⁶⁵ Sahlberg 2010, 17.

⁶⁶ Sahlberg 2010, 19.

Joissakin tapauksissa rakennusvalvonta tai museoviranomainen on se taho, joka ensimmäisenä kehottaa selvityksen tilaamiseen.⁶⁷

Selvitys laaditaan useimmiten rakennuksen korjaus- tai restaurointihankkeen yhteydessä, ja se tulee laatia hyvissä ajoin ennen korjaustyöhön ryhtymistä. Selvitys hyödyttää hanketta erityisesti varhaisessa vaiheessa tehtynä.⁶⁸ Selvitystyö ja muutoshankkeen aikataulutusta koetaan kuitenkin käytännössä yhdeksi oleellisimmista haasteista.⁶⁹ Haasteena onkin sopia etukäteen, millainen selvitys pystytään tekemään tilaajan määrittämällä resursseilla.

Jotta voidaan tarkastella rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä, on tärkeää myös ymmärtää miten selvitystyötä tehdään ja miksi selvityksiä leimaa tapauskohtaisuus.

Varsinainen rakennushistoriaselvitysprosessi on jaettavissa viiteen työvaiheeseen: 1) esi- ja valmistelutöihin, 2) arkistotöihin, 3) maasto- tai kenttätöihin, 4) raportointivaiheeseen sekä 5) jälkitöihin. Näistä vaiheet 2-4 näkyvät itse fyysisessä selvityksessä ja ovat olennaisin osa prosessia. Kuitenkin, vaiheet 1 ja 4 ovat selvityksen kannalta merkityksellisiä ja usein myös aikaa vieviä vaiheita. Joissakin tapauksissa voi olla niin, että 1 ja/tai 5 vaiheet ovat määriteltä kokonaan tilaajan vastuulle.

Esi- ja valmistelutöihin voidaan laskea kuuluvaksi selvitystyön tekemistä valmistelevat työt. Näitä on esimerkiksi kohdekatsaus, suunnitteluryhmään tutustuminen, kohteeseen liittyvien, osallistuminen hanketta ja prosessia tukeviin tarvekokouksiin, tiedottaminen ja mahdollisesti työpisteen järjestäminen. Selvitystyön tekemistä ohjaava ohjausryhmä tarkentuu tässä vaiheessa. Tässä vaiheessa on tärkeää selvittää myös työn tavoitteet, linjaukset ja päämäärät sekä aikataulu vaiheineen. Samalla selvitetään kohteen saavutettavuus, sekä usein jo pääasiallisten lähde- ja arkistomateriaalin sijainti, määrä ja laatu. Esi- ja valmisteluvaiheessa työn tilaajalla on ratkaiseva rooli, joka vaikuttaa suoraan selvitystyön tekemiseen ja sen sisällöllisiin seikkoihin. Myös prosessin sujuva eteneminen on usein tilaajan vastuulla. Selvityksen tarpeellisuus ja käyttötarkoitus vaikuttavat suoraan työn tavoitteisiin ja laajuuteen. Tämän vuoksi on ensiarvoisen tärkeää, että tilaaja sekä tekijä tiedostavat ne.⁷⁰ Koska rakennuksia ja rakennettuja ympäristöjä voidaan tutkia

⁶⁷ Silén 14.5.2016. Suullinen tiedonanto.

⁶⁸ Sahlberg 2010, 19.

⁶⁹ Malmberg 21.5.2016; Silén 14.5.2016. Suulliset tiedonannot.

⁷⁰ Sahlberg 2010, 19.

ja dokumentoida monin eri menetelmin, valitaan myös selvitystapa ja tutkimusmenetelmät sen mukaan, mitä kohteesta halutaan selvittää ja mihin tietoja tarvitaan.⁷¹

Arkistovaihe. Kun tiedetään, mitä ollaan tekemässä, aloitetaan kohteeseen varsinainen tutustuminen ja tiedon kerääminen arkistolähteiden perusteella. Arkistolähteitä ovat muun muassa kaupungin rakennusvalvonnan arkisto, maakunta-arkisto, elinkeinoelämän keskusarkisto, paikallisen museotoimen arkistot, erilaiset valokuva-arkistot ja mahdollisesti myös suunnittelutoimistojen arkistot.⁷² Pääasiallisen tausta-aineiston selvitystyössä muodostaakin yleensä arkistoaineisto. Tausta-aineiston keräämisen työmäärää ja laajuutta on hyvin hankala arvioida ennalta. Hyvät taustatiedot muodostavat perustan kenttätöille ja helpottavat kohteen nykytilan analysointia. Arkistoaineiston laadulla ja kattavuudella on suuri merkitys myös siihen, kuinka laaja ja perusteellinen selvityksestä voidaan tehdä.⁷³ Runsaasta aineistosta kerätään ja esitellään kuitenkin vain työn kannalta oleelliset asiat, mutta koko aineisto tulee käydä läpi.

Kenttätövaihe. Kun arkistolähteiden kautta kohteen suunnittelu- ja muutosvaiheisiin on tutustuttu, tiedetään suunnilleen mitä rakennuksesta ollaan etsimässä ja mihin asioihin kohteessa on syytä kiinnittää huomiota. Esimerkiksi toteutuneet suunnitelmat ja eriaikaisten rakennuspiirustuksien vertaaminen toisiinsa sekä kohteen inventointi ja dokumentointi toteutetaan tässä vaiheessa. Kohde kierretään tila tilalta läpi havainnoiden, mahdollisesti mitaten ja valokuvaten. Itse rakennus nykytilassaan on kuitenkin tutkijalle tärkein lähde. Piirustukset ja suunnitelmat eivät aina vastaa toteutusta. On mahdollista, että kaikista muutoksista ei ole dokumentteja tai voi jopa olla, että osa piirustuksista tai muista suunnitelmista puuttuu. Vertaamalla nykytilaa piirustuksiin rakennuksen toteutuneet vaiheet alkavat hahmottua. Kenttätö- eli inventointivaiheessa käydään läpi kohteen ulkoasu ja sisätilat, havainnot kirjataan ylös sekä tarvittaessa tehdään mitoitustyö. Museovirasto on esimerkiksi laatinut sisätilainventoinnin yhdenmukaistamiseksi inventointikortin, johon kuuluu mittapiirustukset ja muutoksia esittävät pohjapiirustukset. Havainnollistamisen helpottamiseksi arkistotutkimuksen ja

⁷¹ Sahlberg 2010, 12.

⁷² Lahti & al. 2003, 11–20.

⁷³ Sahlberg 2010, 21.

kenttätöön tulokset esitetään yleensä värein ja symbolein rakennuspiirustuksissa, jotka liitetään osaksi selvitystä. Näiden vaiheiden jälkeen selvityksen tekijä kokoaa tiedot kirjalliseksi raportiksi.⁷⁴

Raportointivaihe. Kaikki kerätyt tiedot koostetaan yhteen selkeäksi kokonaisuudeksi ja kirjoitetaan auki. Raportointivaiheessa laaditaan myös havaintomateriaalina käytettävät säilyneisyysanalyysit ja lomakkeet, kuvien prosessointi ja usein selvityksen taittaminen. Raportointiosuus on työn hitain ja työläin vaihe. Tässä vaiheessa ohjausryhmällä on merkittävä rooli työn ohjaamisessa ja tavoitteiden esiin tuomisessa. Raportin kirjoitusvaihetta seuraa usein ohjausryhmän oikolukuvaiheet, joita voi olla useita. Tämä tulee huomioida myös aikataulutuksessa. Kun työ on valmis, se luovutetaan tilaajalle, joka tavallisesti huolehtii työn jakelusta edelleen.⁷⁵ Työn luovuttamiseen voi kuulua myös esitys hankesuunnitteluryhmälle ja muille ryhmille työn tuloksista. Tähän vaiheeseen voi sisältyä myös julkaisun paino- ja taittoaika, joka tulee huomioida selvitysprosessin aikatauluja laadittaessa.

Jälkityöt. Tähän työvaiheeseen kuuluu tavallisesti työn jakelu, sekä inventointi- ja dokumentointitietojen tallentaminen eri arkistoihin ja järjestelmiin.

Alvar Aalto säätiön johtaja Tommi Lindh on laatinut taulukon(kuvio 2) selvityksen sisällöstä ja siitä, missä vaiheessa mitkäkin asiat rakennushistoriaa selvitettäessä selvitetään. Kuvio perustuu Bernhard Feildenin ja Jukka Jokilehdon teokseen *Management guidelines for cultural heritage* (1993) kolmijakoon selvityksen sisällöstä. Se käsittää 1) suunnittelu ja rakentamisajan, 2) käytön ajan ja 3) nykytilanteen kuvailut. Työvaiheet on jaettu karkeasti arkistotyöhön, kenttätööhön ja raportointiin. Jako ei huomioi esi- ja jälkitöitä, koska ne harvemmin näkyvät itse selvityksessä.

⁷⁴ Mattinen 1998, 67–68.

⁷⁵ Sahlberg 2010, 25.

	SUUNNITTELU- JA RAKENTAMISAIKA	KÄYTÖN AIKA	NYKYTILANNE	LISÄTYÖT
TEKSTIT	SUUNNITTELU- JA SYNTYHISTORIA A	KÄYTÖN HISTORIA A	NYKYTILAN KUVAILU K/R	TILOJEN JA RAKENNUSOSIEN TARKEMMAT LUONNEHDINNAT
PIIRUSTUKSET	LUONNOKSET, LUPAKUVAT, TOTEUTUS-SUUNNITELMAT, TYÖSELITYKSET A	MUUTOS-SUUNNITELMAT A	SUUNNITELMIEN TOTEUTUNEISUUS, RAKENNUSVAIHE-PIIRUSTUKSET K/R	PURETTAVIEN SUOJELTUIJEN RAKENNUSOSIEN MITTAUS-DOKUMENTOINTI
VALOKUVAT	RAKENNUSPAIKAN, RAKENTAMISEN JA VALMIIN RAKENNUKSEN VALOKUVAT A	KÄYTÖN AIKAISET VALOKUVAT A	TUNNISTUKSEN KANNALTA OLENNAISET NYKYTILA-VALOKUVAT K/R	VALOKUVAAJAN TEKEMÄ VALOKUVA-DOKUMENTOINTI
MATERIAALIT JA PINNAT	ALKUPERÄINEN VÄRITYS-SUUNNITELMA, MAALAUS-TYÖSELITYKSET A	MYÖHEMMÄT VÄRITYS-SUUNNITELMAT JA TOTEUTUKSET A/K	VÄRITYS-SUUNNITELMIEN TOTEUTUNEISUUS-ARVIO K/R	KONSERVAATTORIN TEKEMÄ VÄRI- JA PINTA-TUTKIMUS
RAKENNUSOSAT	SUUNNITELLUT DETALJIT A/K	MUUTOKSET A/K	ERI AIKAINA TOTEUTETTUIJEN RAKENNUSOSIEN TUNNISTAMINEN K/R	RAKENNUSOSIEN MITTAUS-DOKUMENTOINTI
RAKENTEET JA TALOTEKNIikka	ALKUPERÄINEN RAKENNEJÄRJESTELMÄ JA TALOTEKNIikka A/K	MYÖHEMMÄT ERIKOIS-SUUNNITELMAT A/K	RAKENTEIDEN JA INSTALLAATIOIDEN SÄILYNEISYYS JA NYKYTILANNE-KAAVIOT K/R	RAKENTEIDEN JA TALOTEKNIIKAN MITTAUKSET (ERIKOISTYÖ)

A = ARKISTOTUTKIMUSTA
K = KENTTÄTUTKIMUSTA
R = RAPORTOINTIA

Kuvio 2. Tommi Lindh 8.12.2015. Selvityksen sisältö ja työvaiheet.

2.1.3 Rakennushistoriaselvityksen sisältö

Vielä 1990-luvun lopulla rakennushistoriaselvityksiä laadittiin tavallisesti suojeltujen rakennusten restaurointi- ja korjaussuunnittelun tueksi. Juuret juontavat 1970–1980 -luvulle, jolloin selvityksiä alettiin laatia ja vaatia valtion omistamien rakennusten restaurointihankkeiden taustaselvityksiksi. Jo tällöin Museovirasto käytti selvityksiä restauroinnin suojelutavoitteita ja työn yleisiä linjoja määrittäessään, mutta käyttäjänäkökulmaa ei tuotu esiin selvitysten ohjeistuksessa. Selvitysten

käyttötarkoituksen painopiste onkin laajentunut 2000-luvun aikana. Selvityksiä laaditaan myös entistä enemmän rakennuksista, joilla ei ole minkäänlaista suojelustatusta. Alkuun RHS:t olivat raskaita yksityiskohtaisia liitetiedostoja käsittäviä teksti- ja numeropakkauksia. Nykyään havaintomateriaalilla on ratkaisevampi osuus ja liitteiden osuus on lähinnä erikseen tilattavaa tai tarvittaessa tehtäviä lisäselvitystyötä. Tekstisisällön tehtävänä on perustella ja osoittaa rakennuksen merkitysarvot ja kertoa millainen rakennus on ja miksi se on sellainen kuin on. Tommi Lindh on laatinut rakennushistoriaselvitysten sisältöä havainnollistavan kaavion (kuva3)

Kuvio 3. Tommi Lindh, 8.12.2015.OA.

Vihreään osaan kuuluvat jokaisen selvityksen sisältämät pakolliset osiot. Neliöissä on puolestaan esitetty erikseen tilattavat tai tarvittaessa tehtävät lisäselvitykset (Lindh kutsuu lisäosiksi) jotka liitetään selvitykseen. Selvityksen käyttötarkoitus ja lähtökohta määrittelevät näiden niin sanottujen lisäosien tarpeen.

Rakennushistoriaselvityksen sisältö on karkeasti jaettavissa tekstiin ja havaintomateriaaliin.

Tutkimusaineiston perusteella voidaan todeta selvitysten pakolliseen osaan kuuluvan: *perustiedot (esitetty yleensä lomakkeena ensimmäisillä sivuilla), kohteen esittely, kohteen sitominen laajempaan kontekstiin, arkkitehti – tai rakennustyyppiesittely, ympäristön kuvailu ja historia, kohteen suunnittelun ja rakentamisen historia, käyttö- ja muutoshistoria, rakenteet, talotekniikka ja kohteen nykytilan kuvailu (inventointi)*. Myös suojelutavoitteiden määrittämisen tueksi tai kohteen merkitysarvoille on oma lukunsa.

Kulttuurihistoriallista, kuvailu- ja arkkitehtuuriosioita osioita tukee havaintomateriaali.

Havaintomateriaalia tarkasteltaessa selvitysten visuaalisuus on keskeisessä osassa. Risto Näsänen on tutkinut visuaalisuuden käytettävyyttä. Hän on määritellyt visuaalisen käytettävyyden olevan tiedon esittämistavan informaation havaitsemisen nopeutta, virheettömyyttä ja vaivattomuutta.⁷⁶ Selvitysten visuaaliseen käytettävyyden perustan luovat erityisesti tekstin ja kuvien tasapainoisuus sekä suhde toisiinsa ja selvityksen layout, eli taitto.

Havaintomateriaalia selvityksissä ovat 1) *valokuvat*, myös tutkimusmateriaalina (kuvat eri aikakausilta), 2) *kartat* (asemakaava, yleiskartta, opaskartta, tonttikartta, paikkatietokartta jne.), 3) *rakennusta koskevat dokumentit* (mittapiirustukset: pohjapiirroksiset, leikkauskuvat, projektiot, detaljipiirustukset), 4) *taulukot*.

Kaikkea havaintomateriaalia yhdistää niiden sisältämä ajallinen kerroksellisuus, jolla on erityinen merkitys rakennushistoriaselvityksissä ja historian tutkimuksen lähdeaineistona. Eri aikakausina otetut valokuvat kohteesta ja sen lähiympäristöstä sekä kohteesta laaditut piirustukset ja kartat alueesta toimivat sekä lähteinä, että havaintomateriaalina. Niillä kyetään todistamaan ja osoittamaan kohteen paikka ajassa ja historiassa, sen muutosvaiheet sekä jatkuvuus kohteen ympärillä.

Rakennushistoriaselvityksissä ja historian tutkimuksessa yleisestikin käytettävien kuvien ja muun havaintomateriaalin käyttötavat ovat jaettavissa neljään ryhmään. Pääasiassa ne ovat informatiivisia, tulkinnallisia ja analyttisiä. Informatiivisella kuvamateriaalilla tarkoitetaan kuvan antavan lisätietoa, ja teksti ja kuva viittaavat toisiinsa. Analyttiset kuvat toimivat tekstiä tukevana lähteinä. Ne tuovat tekstille lisämerkitystä. Tulkinnallinen kuva puolestaan liittyy yleensä selvityksen lähdeaineistoon ja eriaikaiseen kuvamateriaaliin. Tällöin kuva toimii pääasiallisena lähteenä ja teksti tulkitsee kuvaa.⁷⁷ Selvitykset ovat usein raskaita, paksuja, paljon analyttistä tietoa sisältäviä paketteja. Siksi selvityksissä käytetään myös kuvituskuvia, jotka ovat nykyään selvityksissä yleisiä. Tällöin kuvalla ei ole informatiivista arvoa, vaan sen pääasiallinen tarkoitus on keventää tekstiä. Näitä visualisointikuvia käytetään yleensä vasta selvityksen tekstiosuuden jälkikäteiseen kuvittamiseen ja keventämiseen.

Analyysiosuoksissa, joita ovat selvityksessä säilyneisyyttä havainnollistavat osiot, käytetään erityisesti rakennuksen eriaikaisia piirustusdokumentteja osoittamaan muutoksia ja säilyneisyyttä.

⁷⁶ Näsänen 2007, 3.

⁷⁷ Keskinen 2006, 1-4.

On hyvin tavallista, että muutokset on esitetty esimerkiksi pohjapiirustuksiin tehdyin värein ja symbolein. Näsänen toteaaakin, että sanalliseen informaatioon verrattuna graafinen informaatio, ikonit ja muut graafiset symbolit, voivat merkittävästi nopeuttaa ja helpottaa visuaalisen tiedon käsittelyä. Käytettävät graafiset symbolit tulee suunnitella yksinkertaisiksi ja toisistaan helposti erotettaviksi, jotta ne toimivat. Jos graafiset symbolit ovat liian samanlaisia keskenään, niiden tunnistus hidastuu.⁷⁸ Myös värien käytöllä on merkitystä. Kaavioissa ja analyysiosuoksissa on hyvä käyttää selkeästi toisistaan erottuvia, kirkkaita värisävyjä.

Selvityksissä keskeinen tarkastelun aihe on tiedon sijoittelu. Näsänen mukaan layoutin tulisi tukea tiedon nopeaa löytymistä ja ymmärrettävyyttä. Yleensä haetun tiedon löytymiseen kuluva aika on suoraan verrannollinen kokonaistiedon määrään. Tämän vuoksi on pyrittävä epäoleellisen tiedon määrän minimointiin ja johdonmukaiseen, selkeään esitystapaan.⁷⁹

2.2 Rakennushistoriaselvityksen tekijät ja käyttäjät

Tavallisimmin rakennushistoriaselvitysten tekijöitä ovat arkkitehdit, rakennustutkija, konservaattori, taidehistorioitsija tai usean alan ammattilaisista koottu työryhmä, jolla on kokemusta korjausrakentamisesta.⁸⁰ Selvityksiä voi laatia sekä organisaation sisäinen ryhmä, tai yksittäinen tekijä, kuten museon työntekijä, että konsulttitoimisto. Standardi SFS-EN 16096:2015 painottaa tekijävaatimuksiksi luonnontieteiden, arkkitehtuurin, historian, rakenteiden ja kulttuurin tietämystä sekä kokemusta rakennusperinnön suojelutyöstä.⁸¹

Tekijätahon valintaan voi vaikuttaa myös selvityksen käyttötarkoitus ja tavoitteet taloudellisten näkökulmien ohella. Suojeluarvoja omaavien kohteiden selvitykset tehdään tavallisesti rakennussuojeluviranomaisten ohjauksessa. Selvitystyöprosessin alkuvaiheisiin usein liittyy ulkoistaminen, eli tilaaminen yleensä tilaajaorganisaation ulkopuolisilta tekijöiltä.⁸² Työn perustaksi tekijältä tarvitaan monipuolista tietämystä arkkitehtuurin historiasta, korjausrakentamisesta, rakenteista ja eri aikakausille ominaisista rakennusmateriaaleista ja -työtavoista. Eduksi on tuntee myös rakentamisprosessin kulku. Kattavan tietopohjan ohella

⁷⁸ Näsänen 2007, 20.

⁷⁹ Näsänen 2007, 17.

⁸⁰ Sahlberg 2010, 22; Mattinen 1997, 28.

⁸¹ SFS-EN 16096:2015, 6.

⁸² Sahlberg 2010, 22–23.

olennaista on myös analyttinen ja objektiivinen lähestymistapa, selvitys tulee laatia puolueettomasti. Selvityksen tekijä ei myöskään saa asettua urakoitsijan tai rakennuttajan rooliin. Raporttivaiheessa selvityksen laatijalta tarvitaan myös kykyä sujuvaan kirjalliseen ilmaisuun ja asioiden visuaaliseen havainnollistamiseen. Selvityksen tekijän on nähtävä tutkimuskohteen koko elinkaari ja tilat merkitysarvoltaan samana. Tekijältä ei tavallisesti odoteta rakennusosien tai materiaalien arvottamista tai merkitysarvojen painottamista. Joskus kohteen toimenpiteiden suunnittelija laatii myös rakennushistoriaselvityksen.⁸³ Tällöin voi ongelmana voi olla objektiivisuuden puuttuminen, mutta parhaimmillaan se auttaa suunnittelijaa tunnistamaan ja vaalimaan kohteen erityispiirteitä.⁸⁴

Rakennushistoriaselvitysprosessin lopputuotos toimii usein käytikorttina konsulttitoimistolle. Sen vuoksi selvityksen visuaalisiin seikkoihin käytetään tavallisesti paljon huomiota. Tämä vaikuttaa usein myös ulkopuolisten taittajien tai graafisten suunnittelijoiden käyttämiseen, joka puolestaan vaikuttaa osaltaan prosessin kustannuksiin sekä aikatauluun.

Tekijällä on tavallisesti tukenaan ohjausryhmä, jonka tehtävänä on pitää huolta esimerkiksi siitä, että selvitys on vaaditunlainen ja arvottaminen ja muut haasteelliset kysymykset tulee esitettyä oikein. Monesti myös ohjausryhmä hoitaa oikoluvun ja tarkastaa mahdollisuuksien mukaan asiasisällön paikkansapitävyyden. Ohjausryhmän jäsenet ja koko määräytyvät aina kohteesta riippuen. Suojelukohteissa ohjausryhmässä on mukana Museoviraston, maakuntamuseon, Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusten kulttuuriympäristöosaston asiantuntijatahoja ja kirkollisissa kohteissa seurakunnan tai kirkkohallituksen viranomaisia.

Selvityksen käyttäjiä on lähtökohtaisesti sekä taustoiltaan että tavoitteiltaan kirjava joukko. Sahlberg esittää, että kaikilla selvitysprosessissa mukana olevilla osapuolilla tulee olla selvitys käytössään. Näitä ovat tavallisimmin selvityksen tilaaja ja kohteen omistaja, sekä esimerkiksi korjaushankkeessa mukana olevat tahot, kuten suunnittelija, pääurakoitsijat sekä mahdolliset erikoisurakoitsijat. *Talon tarinat*- oppaan mukaan myös rakennuksen käyttäjät ovat selvityksen käyttäjiä. Kohteen suojelutavoitteista tai -toteutuksesta vastaavat viranomaiset ja muut tahot sekä eri alojen tutkijat ovat myös tavanomaisia selvityksen käyttäjiä.⁸⁵ Keski-Suomen maakuntamuseon amanuenssi Saija Silén lisää selvitysten käyttäjiin vielä alueelliset matkailu- ja kasvatuskentän

⁸³ Malberg 21.5.2016. Suullinen tiedonanto.

⁸⁴ Sahlberg 2010, 22.

⁸⁵ Sahlberg 2010; 10-12; SFS-EN 16096:2015.

käyttäjät sekä harrastelijatutkijat. Silén painottaa myös selvitysten olevan käytössä ja käytettävissä useita vuosia valmistumisen jälkeenkin, huolimatta sen alkuperäisestä käyttötarkoituksesta.⁸⁶

Selvityksen käyttäjät voidaan jakaa havaintojen perusteella kahteen ryhmään 1) pääasiallisiin käyttäjiin ja 2) toissijaisiin käyttäjiin. Pääasialliset käyttäjät ovat tavallisesti osa selvitysprosessia ja selvitys tehdään yleensä heidän määrittelemistä tarpeistaan sekä lähtökohdistaan. Sekundaariset käyttäjät hyödyntävät selvitystä vasta sen valmistumisen jälkeen ja yleensä eri käyttötarkoitukseen, kuin mihin se on alkujaan tehty.

Aikaisemmin selvitystä käytti pienempi joukko asiantuntijoita ja viranomaisia. Selvityksiä laadittiin alkuun vain suojelutyötä varten ja viranomaiskäyttöön. Käyttäjiksi tuolloin määriteltiin suunnittelija, urakoitsija ja suojeluviranomaiset. Nykyään rakennushistoriaselvitysten saavutettavuuteen kiinnitetään enemmän huomiota (kaikille avoin tieto) on ja käyttäjäjoukko on laajempi ja monipuolisempi. Rakennushistoriaselvitysten asiasisällöllisen laajuuden vuoksi selvitykset ovatkin monikäyttöisiä tutkimuksia ja voivat tarjota tietoa useaan käyttötarkoitukseen. Selvitysten saavutettavuudella on oma vaikutuksensa käyttäjäkuntaan. RHS:stä on tullut julkisia asiakirjoja ja ne löytyvät nykyään verkosta ja esimerkiksi kirjastoista. Selvitysten saavutettavuus oli aikaisemmin rajoitettua, se luovutettiin vain ensisijaisille käyttäjille ja arkistoitiiin organisaatioiden tai yritysten arkistoihin. Nykyään tulee kuitenkin huomioida, että kaikki selvitykset eivät silti välttämättä löydy verkosta joko tilaajan tai tekijän toiveesta, tai vain suuren kokonsa vuoksi. Joidenkin kohteiden luonne voi vaatia asiakirjojen salaamista.⁸⁷ Kuitenkin, useat konsulttitoimistot mainitsevat laatimansa selvitykset referensseissään ja ne löytyvät tavallisesti internetistä.

2.3 Käytettävyyden tarkastelu

2.3.1 Käytössä olevan ohjeistuksen tarkastelu

Tutkielmassa keskeisimpiä tutkimusaineistoja ovat selvitysten tekemiseen laaditut ohjeet rakennushistoriaselvitysten ja käyttäjien haastatteluiden lisäksi.

⁸⁶ Silén 14.5.2016. Suullinen tiedonanto.

⁸⁷ Esimerkiksi puolustusvoimien käytössä olevat rakennukset.

Olemassa olevaa ohjeistusta tarkastellaan selvitysten tekemisen ja käyttämisen näkökulmasta. Tässä kappaleessa esitellään lyhyesti tässä tutkielmassa tarkasteltavat ohjeistukset, vertailuaineistona olevat rakennushistoriaselvitykset ja haastatteluaineisto.

Rakennushistoriaselvitysten tekemisen tueksi on laadittu ohjeita, joista tässä tutkielmassa tarkastellaan erityisesti kolmea erityyppistä julkaisua. Näistä ensimmäinen, *Valtion rakennusperinteen vaaliminen*, on julkaistu Museoviraston toimesta vuonna 1997, jossa käsitellään asetuksella suojeltujen, valtion omistamien kohteiden restaurointi- tai peruskorjausta varten laadittujen RHS:n tekemistä. Kaksi muuta tarkasteltavaa ohjeistusta on julkaistu 2010- luvulla. Toinen näistä on yleisesti käyttöön vakiintunut, Museoviraston laatima julkaisu *Talon Tarinat- opas rakennushistorian selvitykseen* ja toinen on vuonna 2015 suomennettu standardi SFS-EN 16096:2015 *kulttuuriperintökohteen selvitys ja raportti*. Standardi 1696:2015 rakennusperintökohteen selvitys ja raportti on rinnastettavissa rakennushistoriaselvityksen kanssa samalle viivalle.⁸⁸

Tässä tutkielman osassa tarkastellaan esimerkiksi sitä, miten edellä mainitut oppaat ohjeistavat selvitysten tekemistä, miten ohjeistus on kahden viimeisen vuosikymmenen aikana muuttunut ja mihin seikkoihin oppaissa tulisi kiinnittää huomiota, että se palvelisi paremmin rakennushistoriaselvitysten käyttäjiä.

Huomioitavaa on, että esiteltävät ohjeistukset eivät korvaa toisiaan, vaan soveltuvat parhaiten käytettäväksi rinnakkain.

***Valtion rakennusperinteen vaaliminen*. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisu nro 19.**

Julkaisu on varhaisimpia rakennushistoriaselvityksien ohjeistamista käsitteleviä teoksia. Tavoitteena on tarkastella ohjeistuksen muuttumista 1990-luvulta tähän päivään. *Valtion rakennusperinteen vaaliminen* esittelee Museoviraston vakiintuneita käsityksiä kulttuurihistoriallisesti merkittävän rakennusperinnön hoidosta, jonka tavoitteena on rakennusten suojelun, kunnossapidon ja hyvän restauroinnin edistäminen. Teos antaa suuntaviivoja selvityksen ja kohteen inventoinnin tekemiseksi, eikä ole erityisen yksityiskohtainen. Tämä juontuu valtion omistamien rakennusten vaalimistyöstä, joka on ollut lähinnä suojeluviranomaisten tehtävä vielä

⁸⁸ Malmberg 2014, 2.

1990-luvulla. Julkaisussa mainitaankin Museoviraston antavan tarvittaessa selvitysten tekemiseen tarkempaa ohjeistusta. Julkaisu alleviivaa luonnollisesti Museoviraston roolia rakennushistoriaselvitysprosessissa, kohteiden luonteen vuoksi. Esipuheessa mainitaan ohjeistuksen olevan sovellettavissa myös muuhun rakennettuun kulttuuriperintöön.⁸⁹ Julkaisu määrittelee rakennushistoriaselvityksen sisältävän inventoinnin, dokumentoinnin ja rakennushistoriallisen osuuden. Vielä vuonna 1997 todettiin RHS:n tehtävän vain suojelluista rakennuksista ja korjauksen, eli restauroinnin, suunnittelun sekä suojelun linjojen määrittelyn tausta-aineistoksi. Selvitysten tekijäksi julkaisu suosittaa erikseen hankkeeseen palkattavaa rakennustutkijaa tai korjaustyön suunnittelevaa arkkitehtia.⁹⁰ RHS:n ohella julkaisu määrittelee kuntotarkastuksen yhtä tärkeäksi selvitykseksi ja suosittaa sen laadittavaksi yhdessä historiaselvityksen kanssa. RHS:n käyttäjiksi määritellään kaikki hankkeessa mukana olevat tahot. Näitä ovat museovirasto, korjaus- tai restaurointityön suunnittelija, selvitystyön tilaaja, kiinteistön huollosta vastaava taho sekä korjaustyössä mukana olevat pää- ja erikoisurakoitsijat. Tilaajalle määritellään vastuu tiedon välittymisestä kaikille hankkeen osapuolille. Selvityksessä on tuotava esiin suojelutavoitteet, jotka määrittelevät säilytettävät ja varjeltavat ulko- ja sisäosat. Suojelutavoitteet ovat tärkein osa selvitystä; rakennuksen hoidon, korjauksen ja restauroinnin tulee perustua näihin ”sääntöihin”.⁹¹

Rakennuksen ominaispiirteet, historia, nykytilanne, tutkimusosa ja kenttäinventointi koostetaan raportiksi, jossa valokuva- ja piirrosaineistolla on merkittävä rooli. Irtainkalusto suositellaan luetteloitavaksi ja kuvatavaksi sisätilojen ohella sekä liitettäväksi museoviraston laatimiin huonekohtaisin kortteihin. Havaintomateriaalina tekstin tai taulukoiden tueksi suositetaan symbolein ja värein varustettuja pohjapiirroksia, joista muutokset ja eri materiaalit selviävät helposti. Selvityksen muita osia ovat mittaukset, valokuvadokumentointi, pintakerrosten tutkimus, sekä rakenne- ja kuntotutkimus sekä arkeologinen tutkimus. Edellä mainitut osiot voivat olla joko pakollisia tai erikseen tehtäviä (lisä)selvityksiä.⁹²

⁸⁹ Mattinen 1997, 5.

⁹⁰ Mattinen 1997, 67.

⁹¹ Mattinen 1997, 28–30.

⁹² Mattinen 1997, 67–71.

Talon tarinat- opas rakennushistorian selvitykseen. Museovirasto.

Museoviraston vuonna 2010 julkaisema *Talon tarinat -opas rakennushistorian selvitykseen* on laadittu moniammatillisen työryhmän voimin. Museovirasto on vastannut suojeltujen rakennusten rakennushistoriaselvitysten ohjaustyöstä, joten opas on laadittu helpottamaan prosessia sekä tekijä, että tilaaja- ja käyttäjälähtöisesti. Oppaan yhtenä tarkoituksena on yhtenäistää rakennushistoriaselvityksiä ja asettaa niille minimitavoitteet. *Talon tarinat* -oppaan on laatinut arkkitehti Mikko von Bonsdorffin tekemän luonnoksen pohjalta työryhmä, johon kuuluu museoviraston intendentit Sakari Mentu, Sirkkaliisa Jetsonen sekä Tommi Lindh. Rakennuskonservaattori Ulla Setälä on vastannut väritutkimuksia käsittelevästä osuudesta ja valokuvia koskevat osuudet on laatinut Soile Tirilä. Oppaan on koonnut ja toimittanut arkkitehti Marja Sahlberg.⁹³

Opas on laadittu sekä selvityksen tilaajille, että tekijöille. Se tarjoaa erittäin yksityiskohtaisesti ohjeita vaihe vaiheelta, miten selvitystyötä tehdään ja mitä asioita kohteesta tulee selvittää. Opas on kattava julkaisu koko rakennushistoriaprosessista vaiheineen. Siinä on pyritty huomioimaan kaikki seikat, jotka helpottavat selvitystyön tekemistä. Ohjeistus on silti tehty riittävän väljäksi, jotta sen soveltaminen erityyppisiin kohteisiin onnistuu. Opas käsittää myös rakennushistoriaselvitysprosessin työvaiheet ja raportointiin liittyvät yksityiskohdat. *Talon tarinat* -opas on sisällöltään jaettavissa kolmeen osaan, joista viimeinen osa on tämän tutkielman ja käytettävyyden näkökulmasta tärkein osuus. RHS:n käytettävyyden kannalta olennaisimmat asiat esitellään *Talon tarinat* -oppaassa sivuilla 57–61, joissa käsitellään itse selvityksen esittämistapaa ja selvitysten käytettävyyteen liittyviä tekijöitä.

Oppaassa korostetaan selvitysten erilaisuutta ja tekemisen erilaisia lähtökohtia. Oppaan mukaan arvottaminen ja jatkotoimenpiteiden määrittely eivät kuulu RHS:iin, vaan se on suojeluviranomaisten tai muiden päättävien tahojen tehtävä. Tässä on aina sisällön tulkinnanvaraisuuden vaara, mikäli kohteesta ei nosteta selkeitä faktoja käyttäjien huomioitavaksi. Silti selvitysten tekeminen on aina arvottavaa, saatavilla olevan aineiston puitteissa asioiden ja kohtien korostamisen tai esittämättä jättämisen tasapainoilua, joka on aina tekijäkohtaista. Opas painottuu tekijälähtöisyyteen, kuten konsulttitoimistoiden tai muiden yksityisen sektorin laatijoille.

⁹³ Sahlberg 2010, 7.

Tiedon kohdentumista oikeaan käyttötarkoitukseen, sen määrää ja syvyyttä tulisi painottaa ohjeistuksessa enemmän. Myös käyttäjien roolia ja selvitysten käyttötarkoituksia, sekä tiedon määrää ja selkeää esittämistapaa tulisi korostaa.

Talon tarinat -opas antaa erittäin selkeät ja kattavat ohjeet RHS:n tekemiseen. Myös tilaajan näkökulma on huomioitu, joskin sitä voisi vielä enemmän painottaa. Kuitenkin tilaajalla on myös merkittävä vastuu siitä, että selvitys vastaa sille asetettuihin tavoitteisiin.

Standardi SFS-EN 16096 Kulttuuriperinnön vaaliminen. Rakennusperintökohteen selvitys ja raportti.

Ensimmäinen kulttuuriperinnön vaalimisen suomennettu eurooppalainen standardi SFS-EN 16096 rakennusperintökohteen selvitys ja raportti julkistettiin 17. syyskuuta 2015.⁹⁴ Standardi on käännös alkuperäisestä vuonna 2012 vahvistetusta eurooppalaisesta standardista CEN 16096:2012 joka on CENin teknisen komitean laatima.⁹⁵

Kyseessä on tekeillä olevan rakennettua kulttuuriympäristöä käsittelevän kolmiosaisen standardiperheen ensimmäinen osa. Standardin mukaista kohteen käsittelytapaa on hyödynnetty vasta muutamissa Alvar Aalto -säätiön laatimissa selvityksissä, joten kokemusta ohjeistuksen laajamittaisesta käytöstä ei vielä ole.⁹⁶

Standardin mukaisesti tehty rakennusperintökohteen selvitys ja raportti sisältää kohteen rakennushistoriaselvityksen, jotta selvityksistä yhdessä saadaan rakennuksen kulttuuri- ja rakennushistoriallisille merkityksille riittävää huomiota.⁹⁷ Toisin sanoen standardissa määritellään rakennusperintökohteen selvityksen olevan päätöksenteon työkalu, jonka olennainen osa on RHS.⁹⁸

Standardissa rakennetulla kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan rakenteita, joilla on arkkitehtonista, kulttuurista tai historiallista merkitystä. Eurooppalainen standardi on sovellettavissa kuitenkin kaikkiin suojeltuihin tai suojelemattomiin rakennusperintökohteisiin, kuten rakennuksiin, raunioihin, siltoihin ja muihin rakenteisiin, mutta ei arkeologisiin kohteisiin eikä

⁹⁴ Suomen standardoimisliitto SFS ry. Verkkolähde.

⁹⁵ SFS- EN 16096:2015, 4.

⁹⁶ Malmberg 21.5.2016. Suullinen tiedonanto.

⁹⁷ Malmberg 2014, 5.

⁹⁸ SFS-EN 16096:2015, 6.

kulttuurimaisemiin.⁹⁹ Standardi tähtää kohteen säilymiseen vakaassa, hyvin hoidetussa kunnossa asianmukaisen ylläpidon turvin. Standardi on tarkoitettu rakennusperintökohteen selvityksen tekijälle selvityksen tilaajan toivomalla tavalla. Tulokset ovat määritelty rakennuksenomistajan, kiinteistöhoitajan tai molempien käytettäväksi. Standardi luokittelee Suomessa vastaavaksi lähinnä rakennusperintökohteen selvitystä olevaksi selvitykseksi rakennushistoriaselvityksen.¹⁰⁰ Standardi ohjeistaa miten rakennusperintöä olisi arvioitava, dokumentoitava ja tallennettava sekä tietojen raportointitavan. Standardia voidaan hyödyntää ylläpitotoiminnan kuvaamiseen ja vaurioiden lisätutkimuksen tarpeen määrittelyyn, selvityksen tilaajan tarpeiden ja tietojen yksityiskohtaisuutta koskevien vaatimusten määrittelyyn sekä menettelytapojen ja vertailukelpoisen tiedon yhtenäistämiseen.¹⁰¹ Standardi tarjoaa uudenlaisia välineitä jatkosuunnitteluun. Tällainen on esimerkiksi säilyttämisen hallintasuunnitelma seurantakortteineen, joka on rakennusten oikeanlaisen ylläpitämisen työkalu. Säilyttämisen hallintasuunnitelmassa määritellään kokonaisvaltaisia periaatteita ja tavoitteita rakennukseen kohdistuville muutoksille siten, että kohteen kulttuuri- ja rakennushistorialliset merkitykset tulevat riittävällä tavalla huomioitua ja säilytettyä. Seurantakorteilla voidaan nostaa esiin erityistä huomiota vaativat kohdat. Seurantakortteihin merkitään ylös eri vaiheissa tulevia vaihtoehtoja, ratkaisuja ja toimintatapoja. Seurantakortit toimivat työmaa-aikaisen dokumentoinnin yhtenä työkaluna.

Standardissa suositetaan selvityksen sisällön esitystapaa joko liitteessä olevilla, vapaasti muokattavissa olevilla lomakkeilla ja havaintomateriaalilla. Kunnan arviointi, dokumentointi ja tallentaminen ovat ensiarvoisia. Raportti sisältää suunnitelman, tiedot kiinteistöstä ja kulttuuriperinnöstä, kohteen kunnan tallentamisen, arvioinnin, luokittelun ja suositukset, päätelmät sekä lyhyen ja selkeän raportoinnin kohteen kunnosta. Standardi suosittaa tiedonhallintaan digitaalista järjestelmää.¹⁰²

Alvar Aalto -säätöön arkkitehti Jonas Malmberg kritisoi standardin tarjoamaa ohjeistusta muun muassa siitä, että se saa selvitystyön vaiheet vaikuttamaan yksinkertaisilta, helpolta ja nopealta. Tämä voi ääritapauksessa vaikuttaa siihen, että tietoa tällöin vähätellään tai sen keräämiseen ja analysointiin tarvittavaa aikavarausta ei osata ennakoida. Myös standardin edellyttämien raportin osa-alueiden laatimisessa on selvityksen tekijän oltava erityisesti teknisesti suuntautunut

⁹⁹ SFS-EN 16096:2015, 8.

¹⁰⁰ SFS-EN 16096:2015, 6.

¹⁰¹ SFS-EN 16096:2015, 8.

¹⁰² SFS-EN 16096:2015, 6.

kyetäkseen tunnistamaan luotettavasti kohteen kuntoluokitukseen ja vaurioihin liittyviä asioita. Standardin tarkoitus on toimia lähinnä suunnittelijan työkaluna.¹⁰³

2.3.2 Rakennushistoriaselvitysten vertailu

Tähän tutkielmaan on valittu yhdeksän rakennushistoriaselvitystä, joita tarkastellaan käytettävyyden näkökulmasta. Rakennushistoriaselvitysten saatavuus on hyvä internetin myötä, mutta mukana vertailuaineistossa on useita verkosta löytymättömiä selvityksiä, jotka on saatu tutkimuskäyttöön Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkistosta. Olen museon projektitutkijana käyttänyt erilaisia rakennushistoriaselvityksiä työssäni, joka on osaltaan vaikuttanut selvitysten valintaan. Vertailuaineistoon valikoituneiden rakennushistoriaselvitysten valintakriteereitä ovat selvitysten valmistumisvuosi, tekijöiden tausta sekä lähtökohta, eli käyttötarkoitus. Rakennushistoriaselvitysten tuli olla samaan tarkoitukseen laadittuja kuin tutkielman lähtökohtana oleva RHS. Selvitysten tuli olla myös vuoden 2010 jälkeen julkaistuja, jotta voidaan tarkastella saatavilla olleen ohjeistuksen käyttöä. Valitsin vertailuaineistoon arkkitehtitoimistojen, humanistien ja amk-pohjaisten kulttuurialan tekijöiden peruskorjaus- ja/tai käyttötarkoituksen muutosta varten laadittuja rakennushistoriaselvityksiä. Selvityksissä kohteina on sekä statukseltaan paikallisesti ja maakunnallisesti merkittäviksi luokiteltuja, suojelemattomia rakennuksia, että lailla tai asetuksella suojeltuja rakennuksia. Osa vertailussa tarkasteltujen selvitysten rakennuskohteista ovat sotien jälkeistä, modernia rakennusperintöä edustavia kohteita, jotka esimerkiksi sijaitsevat maisemallisesti keskeisillä paikoilla tai niiden käyttö- ja tai rakennushistoria on paikallisesti merkittävää. Esimerkiksi korttelikohteet ja laajemmat rakennuskompleksit on jätetty rajauksen ulkopuolelle.

Yhtenä vertailuaineiston tarkastelun tavoitteena on havainnoida, miten tekijöiden ammatillinen tausta vaikuttaa selvitysten rakenteeseen tai ulkoasuun. Miten tämä vaikuttaa selvitysten käytettävyyteen? Millä tavoin esimerkiksi virkatyönä museoiden sisällä tehdyt selvitykset poikkeavat yksityisten toimistojen tekemistä selvityksistä ja miten ammatillinen tausta selvityksen painotuksessa tai yksityiskohdissa? Huomiota kiinnitetään myös suojeeluarvojen määrittelyn tueksi

¹⁰³ Malmberg 21.5.2016. Suullinen tiedonanto.

tehtyihin osioihin. Mikä on perustelujen, eli arvottamisen työkalujen, osuus ja miten sitä on konkreettisesti selvityksissä havainnollistettu? Oleellista vertailuaineiston tarkastelussa on pohtia esimerkiksi selvityksen sopivuutta päätöksenteon välineenä, mitkä seikat tähän vaikuttavat?

Vertailuaineiston valinta oli haastavaa, koska kohteen ja selvitysprosessin luonne vaikuttavat moniin asioihin selvityksissä. Tarkastelussa ei kuitenkaan voida perehtyä itse prosessiin. Selvitykset eivät anna suoria vastauksia siihen, miten resurssit, aikataulu, aineiston määrä ja saavutettavuus ovat vaikuttaneet kunkin selvityksen lopputulokseen. On kuitenkin hyvä muistaa, että yllämainitut seikat vaikuttavat oleellisesti selvitysten lopputulokseen. Selvitysprosessin sijaan selvityksissä kiinnitetään huomiota sisällöllisiin ominaisuuksiin, visuaalisuuteen liittyviin tekijöihin, kuten käyttötarkoitukseen, taittoon, terminologiaan, selvityksen rakenteeseen, kuvien määrään ja laatuun sekä muun havaintomateriaalin määrään ja laatuun. Selvitysten tekemisessä käytettyyn ohjeistukseen kiinnitetään myös huomiota. Vertailuaineistoja valittaessa kävi myös ilmi, että kaikissa selvityksissä ei mainittu käyttötarkoitusta. Merkille pantavaa oli, että suurin osa selvityksistä oli konsulttitoimistojen, lähinnä arkkitehtien tekemiä. Tämä voidaan selittää mahdollisesti sillä, että selvitykset toimivat referensseinä monille yrityksille, joten niiden saavutettavuus internetin myötä on parempi kuin esimerkiksi museoiden tekemien selvitysten.

Vertailuun valitut rakennushistoriaselvitykset ja niiden kuvailu:

Ahonen Jaana: Langinkosken keisarillisen kalamajan rakennushistoriaselvitys vuodelta 2010.

Rakennusrestauroija, arthenomi ja yksityisyrittäjä yrityksessä Restaurointi KYMI.

RKY-kohteeksi vuonna 2009 määritelty osin rakennussuojelulailla suojeltu, alun perin Aleksanteri III kalastustukikohtana toiminut rakennus oheisrakennuksineen on vuodelta 1889. RHS on laadittu taustaselvitykseksi hankkeelle, jonka tavoitteena on muun muassa etsiä nykyään museona toimivalle rakennukselle uutta käyttöä. Selvityksen tavoitteena on antaa taustatietoa rakennuksen nykytilanteesta, siihen vuosien aikana tehdyistä muutoksista ja historiasta. RHS:ssä käydään läpi säilyneisyys, käyttötarkoituksen muutosten kuvaus, sekä rakennukseen kohdistuneet muutostyöt. Rakennusten kunnan arviointi ei kuulu selvitykseen. Rakennustekniikkaa tai rakenteita ei esitellä selvityksessä.

Lehtovuori, Pasi ja Prokkola Jari: Espoon Haukilahden vesitornin rakennushistoriaselvitys, vuodelta 2010. Arkkitehdit yrityksessä Livady Oy.

Haukilahden vesitornin rakennushistoriaselvitys on laadittu suojeluarvojen määrittämiseksi ja peruskorjauksen hankesuunnittelun tausta-aineistoksi. Sen tavoitteena on dokumentoida rakennuksen nykytila, sekä kuvata sen rakennus- ja korjausvaiheet sekä arvioida sen säilyneisyys. Selvitys ei pidä sisällään arvottamista, mutta tarjoaa työkaluja ja näkökulmia (perusteluja) sen tekemiseen. Selvitys on laaja kolmeosainen PDF-tiedosto, jossa on käytetty runsaasti valokuvia. Muu havaintomateriaali on informaatioisällöltään toisarvoista. Kuvamateriaalin tehtävä on selkeästi kuvittaa selvitystä sekä luoda lisäarvoa ja merkityksiä rakennukselle. Kuvien käyttöperusteet poikkeavat muista selvityksistä.

Haavisto, Heli: Hangon länsiterminalin Englannin makasiinin, aallonmurtajan ja ylikulkukäytävän rakennushistoriaselvitys vuodelta 2012. Projektityöntekijä, etnologi yrityksessä Heiskanen ja Luoto OY. Yrityksen päätoimialana ovat kulttuuriympäristöön liittyvät selvitykset (arkeologi ja historioitsija).

Rakennushistoriaselvityksessä tarkastellaan satamarakennusten rakennushistoriallisia, historiallisia ja maisemallisia merkityksiä. Selvitys on laadittu Hangon sataman laajentamista koskevan asemakaavamuutosehdotuksen tausta-aineistoksi. Selvityksessä on selvitetty koko satama-alueen historia, rakennusten vaiheet ja niiden inventointiaineisto.

Mäkipelkola, Riikka: Jyväskylän yliopisto, seminaarinmäki Villa Ranan rakennushistoriaselvitys vuodelta 2013. Taidehistorioitsija FM Jyväskylän yliopiston museossa.

Rakennushistoriaselvitys on laadittu kulttuurihistoriallisesti arvokkaasta, sekä ulko- että sisätiloiltaan suojellusta Jyväskylän yliopistoalueella sijaitsevasta rakennuksesta. Selvityksen tavoitteena on palvella sekä selvityshankkeen käynnistänyttä rakennuksessa tapahtuneen vesivahingon aiheuttamien korjaustöiden tekoa sekä tulevia korjaustöitä. Lisäksi selvityksen tekohetkellä käynnissä ollut suojelukaavan laatiminen ja suojelutavoitteiden määrittely vaativat suojelutavoitteiden määrittelyä sekä avata rakennuksen kulttuurihistoriallista merkitystä. Selvitys sisältää käytön muutosvaiheet, sekä muutostyöt, syntyhistorian ja rakenteet sekä sisätilojen

inventoinnin. Sisältää myös yhteenvedon kulttuurihistoriallisesta merkityksestä sekä säilyneisyydestä.

Piiparinen, Pekka: SOK:n entinen toimisto- ja varastorakennus Mikkeliissä,

Rakennushistoriaselvitys vuodelta 2012. Historioitsija FM, ostettu konsulttipalveluna.

Selvitys laadittiin asemakaavatyötä ja kohteen rakennussuojelutarpeiden selvittämistä varten. Selvityksessä käsitellään rakennuksen käyttäjä- ja muutoshistoria, kohteen tekniset tiedot ja nykytilan dokumentointi. Kohde ei ole suojeltu, mutta sen paikallinen merkitys on tunnistettu. Selvityksen liitteeksi on kerätty rakennuspiirustuksia ja valokuvia.

Pohjamo, Ulla: Jyväskylän lyseon rakennushistoriaselvitys vuodelta 2013. Taidehistorioitsija FT tp. amanuessi Keski-Suomen maakuntamuseossa.

Rakennushistoriaselvitys on tehty peruskorjaushankkeen tausta-aineistoksi, asemakaavatyön taustaselvitystä varten, suojelutarpeiden määrittämiseksi sekä omistussuhteen muuttumisen johdosta käyttötarkoituksen muuttumisesta aiheutuvien toimenpiteiden taustaselvitykseksi. Selvityksen pääpaino on nykytilan dokumentoinnissa ja muutosten kuvailussa. Kohteen kulttuurihistoria on esitetty laveasti, rakenteet ja siinä tapahtuneet muutokset sekä arkkitehtuurianalyysi, sisätilat ja arvottaminen ovat keskeisessä osassa. Liitteenä on julkisivuista laaditut kortit, huonekortit sekä irtaimistoinventointi.

Saarilahti, Sini: Halosen harmonitehtaan rakennushistoriaselvitys vuodelta 2012.

Rakennuskonservaattori ja projektitutkija Keski-Suomen museossa.

Selvitys toimii lähtökohtana tutkielmalle. Selvityksen tilasi Jyväskylän Tilapalvelu kiinteistön myynnin yhteydessä. Entinen harmonitehtaan rakennus on asemakaavassa suojeltu. Selvityksen tavoitteena oli erityisesti sisätilojen suojeluarvojen määrittely ja taustaselvitys myyntiä ja mahdollista käyttötarkoituksen ja asemakaavan muutostyötä varten. Selvitys sisältää kulttuurihistoriallisen osuuden, arkkitehtuurianalyysin, rakennustekniikan käsittelevän kappaleen sekä rakennuksen suunnittelijatiedot. Lisäksi tilaajan työtä helpottamaan selvityksen loppuun lisättiin suojelutavoitteiden määrittely-kappale. Havaintomateriaalina ovat rakennuspiirustukset ja valokuvat eri aikakausilta.

Savolainen, Virva: Jyväskylän pappilan rakennushistoriaselvitys vuodelta 2013. Arkkitehti yrityksessä Arkkitehtitoimisto LPV Oy.

Selvityksestä ei käy ilmi, miksi työ on alkujaan tilattu. Tilaajana on ollut Jyväskylän seurakunnan kiinteistöpalvelu. Keski-Suomen maakuntamuseon amanuessi Saija Silén toteaa selvityksen olleen peruskorjaustarpeen ja asemakaavan muutostyön tausta-aineistoa. Selvityksen avulla muun muassa sisätilojen säilyneisyys ja suojeluarvot ovat onnistuttu täsmentämään.¹⁰⁴ Tehtävänantona ovat olleet selvittää rakennuksen ja tontin rakennusvaiheet, korjaus- ja käyttöhistoria. Selvitykseen kuuluu säilyneisyysanalyysi niin sisä-, että ulkotilojen osalta. RHS noudattaa *Talon tarinat*-oppaan ohjeistusta.

Malmberg, Jonas: Jyväskylän kaupunginteatterin rakennushistoriaselvitys, 2014. Arkkitehti Alvar Aalto -säätiössä

Selvityksen tilaajana on Jyväskylän kaupungin Tilapalvelu ja se on laadittu peruskorjauksen hankeselvityksen tausta-aineistoksi. Selvityksen painopiste on säilymistavoitteissa ja rakennushistoriassa. Kohde on nuorin vertailuun valikoituneista selvityksistä.

Selvitys mukailee SFS EN 16096:2012 standardia ja selvityksen liitteenä ovat säilyttämistavoitteiden seurantakortit. Lisäselvitys tarpeeksi on todettu huonekohtainen inventointi, jossa erityistarkkailussa ovat alkuperäiset kalusteet ja valaisimet.

2.3.3 Käyttäjien haastattelut

Haastattelu valittiin yhdeksi tutkielman aineistonkeruumenetelmäksi siksi, että se on joustava, moniin lähtökohtiin ja päämääriin soveltuva menetelmä.¹⁰⁵ Haastattelumenetelmistä soveltuvimmaksi valikoitui puolistrukturoitu ja kohdennettu, keskeisten teemojen varassa etenevä haastattelu, joka antaa mahdollisuuden myös syventäviin lisäkysymyksiin.¹⁰⁶ Haastateltaviksi valittiin sekä selvitysten käyttäjiä, että tekijöitä. Hirsjärvi on todennut, että laadullisessa

¹⁰⁴ Silén 14.5.2016. Suullinen tiedonanto.

¹⁰⁵ Hirsjärvi 2000, 15.

¹⁰⁶ Hirsjärvi 2000, 47–48; 104.

tutkimuksessa haastateltavien riittävä määrä on keskimäärin 15 henkeä, jotta voidaan muodostaa luotettavia yleistyksiä ja saadaan merkittäviä tuloksia. Saturaatiolla kyetään perustelemaan myös haastateltavien niukka lukumäärä, jos eri vastaajilta saadaan samoihin kysymyksiin samoja vastauksia. Tällöin haastateltavien määrä on riittävä ja vastaukset luotettavia.¹⁰⁷

Tämän tutkielman puitteissa ei ollut kuitenkaan mahdollista haastatella suurta joukkoa käyttäjiä. Tavoitteena oli haastatella useampia rakennushistoriaselvitysten parissa toimivia henkilöitä, mutta kaikkia suunniteltuja haastateltavia ei tavoitettu aikataulun puitteissa. Halusin kuitenkin sisällyttää toteutuneet haastattelut tutkielmaan.

Haastattelujen avulla pyrittiin kartoittamaan käyttäjän näkökulmaa selvityksen tekoprosessiin ja itse selvityksen käytettävyyteen. Haastattelut pyrittiin tekemään taustaltaan erilaisten asiantuntijoiden kanssa. Asiantuntija määrittellään tässä tutkielmassa tarkoittavan henkilöä, jolla on monipuolinen virallinen tietämys tutkimusaiheesta ja sen prosessin eri alueista. Haasteltujen asiantuntijoiden kokemus ja näkemys aihepiiristä onkin laaja useiden selvitysprosessien vuoksi. Tämä oli yksi merkittävimmistä haastatteluun valikoituneiden valintakriteereistä. Haastateltavien taustan tuli myös olla toisistaan eroava, jotta vastauksiin saadaan monipuolinen näkemys. Yksi tärkeimpiä valintakriteereitä oli myös se, että toinen haastateltavista oli käyttänyt työssään osaa vertailuaineiston selvityksistä. Toinen haastateltavista on puolestaan laatinut yhden vertailuaineiston selvityksistä, joka on tehty mukaillen standardia 16096:2012.

Haastattelut tehtiin puolistrukturoituina teemahaastatteluina toukokuussa 2016. Kysymyksiä oli 10–20 kappaletta, joista osa räätälöitiin kullekin haastateltavalle sopivaksi. Kysymykset oli jaettu teemojen mukaan, joita oli 1) henkilöä koskevat kysymykset, 2) organisaatiota koskevat kysymykset, 3) yleiset kysymykset ja 4) erikoistuneet kysymykset. Kolmosryhmän kysymykset pysyivät samoina kaikille. Neljännen ryhmän kysymykset sisälsivät henkilön työhön ja asiantuntijuusalaan liittyviä tarkentavia kysymyksiä.

Kysymykset lähetettiin haastateltaville etukäteen sähköpostitse muutama päivä ennen haastattelua, jotta haastateltavat saivat mahdollisuuden perehtyä aihepiiriin. Näin varmistettiin vastausten laatu ja haastattelun jouheaa etenemistä. Haastattelut toteutettiin haastateltavien työpaikoilla, äänitettiin ja litteroitiin analysointia varten.

¹⁰⁷ Hirsjärvi 2000, 60.

Haastateltavien esittely ja haastattelukysymykset

Tutkielman puitteissa onnistuttiin haastattelemaan kahta asiantuntijaa. Toinen haastateltavista oli Saija Silén, Keski-Suomen maakuntamuseon amanuessi, joka toimii Jyväskylän kaupungin rakennustutkijana. Silén on pääasiallinen selvitysten käyttäjä ja ohjaaja. Nykyisessä virassaan hän on ollut 6 vuotta ja koulutukseltaan FM. Silénin aikaisempi työkokemus on karttunut Ympäristökeskuksesta ja Keski-Suomen museon rakennettua ympäristöä koskevista hanketoista.

Toinen haastateltavista oli Jonas Malmberg, Alvar Aalto -Säätiön arkkitehti. Koulutukseltaan arkkitehti ja FM. Toiminut nykyisessä tehtävässään vuodesta 2012 lähtien, jonka aikana pääasiassa laatinut, mutta myös käyttänyt ja ohjannut rakennushistoriaselvityksiä. Aikaisemmin Malmberg on työskennellyt museovirastossa kulttuuriympäristön suojeluosastolla sekä useissa arkkitehtitoimistoissa.

Haastattelun tarkoituksena on tarkastella sekä työprosessia että itse selvitystä käyttäjän näkökulmasta, perustuen vastaajan henkilökohtaiseen ammatilliseen kokemukseen ja ajatuksiin aiheesta.

Aihepiiri alustettiin haastateltaville seuraavasti:

Rakennushistoriaselvitysprosessilla tarkoitetaan koko selvitystyön tekemiseen liittyvää hanketta, joka käynnistyy siitä, kun selvityksen tarpeellisuus todetaan ja loppuu siihen, että työ on valmis ja toimitettu asianosaisille. Prosessi käsittää siis myös varsinaiset aineiston keruu- ja kirjoitusvaiheet, joiden avulla selvitys saadaan valmiiseen muotoon.

Esitettyjä kysymyksiä olivat muun muassa:

- Mihin käytät rakennushistoriaselvityksiä
- Rakennushistoriaselvitysten rooli päätöksenteossa
 - Mitkä ovat näkökulmastasi RHS:n yleisimmät käyttötarkoitukset, miksi ne on laadittu (käyttötarkoituksen muutos, peruskorjaus, kaavamuutos, suojelun määrittely..jne)?
 - Ketkä ovat sinun näkökulmastasi RHS:n käyttäjiä?
 - Mitä RHS:n käytettävyys mielestäsi on?
 - Mitkä ominaisuudet mielestäsi vaikuttavat rakennushistoriaselvitysten käytettävyyteen?
 - Näkökö tekijän ja tekijän taustaorganisaation taustat (koulutus, työkokemus, ammatti)

käyttämässäsi RHS:issä?

- Rakennushistoriaselvitysprosessin ja itse selvityksen haasteet/ongelmat?
- Vaikuttaako tekoprosessi itse selvityksen lopputuotteeseen? Miten se näkyy selvityksissä?

2.4 Analyysi rakennushistoriaselvitysten käytettävyydestä

Haastattelun, vertailuaineiston ja ohjeistusten tarkastelun perusteella merkillepantavaa on, että rakennushistoriaselvitysten lähtö- ja käyttötarkoitus on muuttunut viimeisten neljänkymmenen vuoden aikana. Selvitysten kohteena olevien rakennusten ikä tai suojelustatus ei ole myöskään enää ainoa kriteeri selvitysten tarpeen toteamiseksi. Nykyään viranomaiset ja alan asiantuntijat painottavat selvityksen tarpeellisuutta kaikkiin rakennuslupamenettelyn läpikäyviin sekä yksityis- että julkisomisteisiin kohteisiin. Selvitysten tarpeellisuutta ei tarvitse enää perustella julkisten tai suojeltujen rakennusten kohdalla.

Toinen huomionarvoinen seikka liittyy käyttäjiin. Selvitysten käyttäjätaho on nykyään laajempi taustoiltaan erityyppisiä käyttäjiä kuin esimerkiksi vielä 1990–2000 -luvuilla, kun selvityksiä laadittiin lähes yksinomaan suojelluista, julkisista rakennuksista.

Ohjeistuksista

Tässä kappaleessa tarkastellaan erityisesti 2010-luvulla julkaistuja ohjeistuksia ja sitä, miten ohjeistus on muuttunut 1990-luvun lopulta tähän päivään.

Haastatteluista ja vertailuaineistosta käy ilmi, että *Talon tarinat* -opasta todella käytetään apuna laadittaessa selvityksiä. Vasta vuonna 2015 käännetyn standardin 16096 hyödyntämisestä ei ole vielä laajaa käyttökokemusta, selvitystä on käytetty vasta Alvar Aalto -säätion toimesta muutamiin kohteisiin.

Standardi 16096 ja *Talon tarinat* tähtäävät selvitysten minimitavoitteiden määrittämiseen sekä käytettävyyteen. Koska ohjeistusten käytettävyys ja soveltuvuus erilaisiin kohteisiin on tärkeää, niiden eri osa-alueissa on mahdollisuus tulkinnalle ja soveltamiselle. Tiedon syvällisyyteen tai

riittävyys ei kuitenkaan anneta selkeitä ohjeita. Lähinnä ohjeet keskittyvät siihen, mitä pääkohtia selvityksissä tulee olla ja miten asiat on mahdollista esittää. Tämä sallii tiedon määrällisen ja laadullisen vaihtelevuuden ja fokuoimisen eri tavoin. Tämä voi mahdollistaa myös tekijälähtöisyyden näkymisen selvityksissä. Erityisesti standardissa painottuu selvityksen tekijän tekniset taustavaatimukset. Toisaalta tämä voidaan tulkita myös niin, että selvityksen tekijöinä voisi toimia paremmin moniammatillinen joukko, kuin yksittäinen henkilö.

Ohjeistusta ja selvityksiä vertaillen on selvää, että tietotekniikan kehittymisellä on merkittävä vaikutus selvitysten esitystekniikkaan ja niiden fyysiseen muotoon. Selvitysten saavutettavuus on parantunut ja julkaisut ovat internetin myötä yhä paremmin saatavilla.

Rakennushistoriaselvitysten sisällölliset vaatimukset ohjeistuksen suhteen eivät ole juurikaan muuttuneet. Vanhempaa ohjeistusta tarkastellessa tulee huomioida, että vielä 1990-luvulla selvitysten käyttötarkoitus oli suppeampi ja käyttäjätahot rajatummat, kuin nykyään. RHS:n perustavoitteena oli aiemmin ensisijassa vastata suojelutavoitteiden määrittelyyn sekä tukea restaurointihankkeiden päätöksentekoa. Nykyään rakennushistoriaselvityksellä voidaan vastata useisiin kohdetta koskeviin kysymyksiin.

Ohjeistus on selkeästi muuttunut erityisesti selvitysten käyttäjien ja käyttötarkoitusten laajentumisen myötä. Selvityksen konkreettiseen tekemiseen ja tutkimusmenetelmiin kiinnitetään enemmän huomiota. Esitystavan vaikutus käytettävyyteen huomioidaan ohjeistuksissa ja selvitysten pääasiallinen tarkoitus eri käyttötarkoituksiin tähtäävän päätöksenteon työkaluna on selvästi maankäyttö- ja rakennuslain myötä ohjeistuksessa tiedostettu. Selvitysten esitystekniikkaa käsittelevät luvut ohjeistuksissa poikkeavat toisistaan yllättävän vähän, joskin tietotekniikan yleistymisen luonnollisesti vaikuttaa selvityksen fyysiseen muotoon ja vaatimuksiin. Tiedon tallentamiseen ja säilyvyyteen kiinnitetään molemmissa ohjeistuksissa erityistä huomiota. Myös standardin tarjoamat jatkoseurantakortit vaikuttavat toimivalta työkalulta.

Saatavilla oleva ohjeistus tukee hyvin selvitystyötä tekeviä. Tekijän tulee kuitenkin jatkuvasti tietoa kerätessään miettiä, mikä on selvityksen kannalta oleellista ja kuinka syvälle tiedon tasolle on tarpeen mennä. Selvityksen tulee palvella kuitenkin ensisijaisesti tilaajan tarpeita, mutta hyvin perusteltuna selvitykseen voi saada liittää aihealueita, jotka eivät toimi suoranaisesti päätöksenteon työkaluna, mutta hieman pidemmällä tähtäimellä katsottuna palvelevat myös muita käyttäjiä. Tilaajan ja tekijän täytyy ymmärtää millaisen selvityksen käytössä olevilla

resursseilla saa. Ohjeistus auttaa myös tilaajia hahmottamaan, millaisesta prosessista on kyse, ja mitä tilaajalta vaaditaan onnistuneen selvitystyön tekemiseksi. *Talon tarinat* ja standardi eivät sulje toisiaan pois, vaan soveltuvat erityisen hyvin käytettäväksi rinnakkain. Molemmissa ohjeet ovat selvityksen tekijän avuksi laadittuja, mutta standardi tarjoaa myös suunnittelijalle apuvälineitä.

Museoviraston julkaisut ovat helposti saavutettavissa, toisin kuin standardit. Standardityön luonne ja julkaisujen rahoitusväylät ovat museotyöhön verrattain erilaiset. Tämän vuoksi standardit tulee lähes poikkeuksetta ostaa, mikäli niihin haluaa tutustua ja käyttää. Tämä on mielestäni suurin ongelma sekä tiedon välittämisessä, saavutettavuudessa ja ohjeistuksen yleistymisessä sekä vakiintumisessa käyttöön. Toinen ero ohjeistuksissa on kuitenkin selvitysten laatijoiden taustatekijöihin liittyvissä suosituksissa. Standardi on huomattavasti suppeampi ja tiivistetympi ohje, kuin *Talon tarinat*.

Sisältö ja esitystekniikka

Sahlbergin mukaan 1990-luvulla ohjeistus suositti yksityiskohtiin menevää dokumentointia, kuten mittapiirustuksia ja värimääritelmiä. Myös kirjallisen osion tukemista havaintomateriaalin avulla suositettiin sekä painotettiin lomaketyyppistä esittämistapaa. Suojeltutavoitteiden määrittämisen tueksi kohteessa oli tehtävä tarkka inventointi ja dokumentointi. RHS käsitti tavallisesti neljä osaa, kirjallisen historia- ja kuvailuosuuden, dokumentoinnin, inventoinnin ja aineiston tulostuksen ja säilyneisyysanalyysin johtopäätöksineen. 1970–1990-luvuilla tehtyjä rakennushistoriaselvityksiä kritisoitiin käytettävyyden näkökulmasta liian raskaiksi sekä turhan laajoiksi ja yksityiskohtaisiksi. Vaikeaksi erityisesti koettiin selvitysten käyttäminen erityisesti niissä tapauksista, jos selvityksistä puuttui kokoava yhteenveto-osuus.¹⁰⁸

Vertailu- ja haastatteluaineistosta käy ilmi, että RHS:n luonteenomainen piirre onkin usein tietosisällöllinen raskaus, tai vastaavasti hyvin pintapuolinen läpikäynti kohteesta. Toisaalta selvitysten tehtävänä on tavallisesti esittää kattavasti suuri määrä erilaista tietoa ja niiden luonteeseen kuuluu tietynlainen ”raskaus”. Esimerkiksi selvityksen kulttuurihistoriallinen osuus voi paisua hyvin laajaksi, kuten myös arkkitehtia/suunnittelutahoa käsittelevät osiot ja mahdollinen

¹⁰⁸ Sahlberg 2010, 17.

arkkitehtuurianalyysi. Tiedon esittämistapaan tulee kiinnittää erityisesti huomiota, jotta käyttäjät löytävät hakemansa tiedon nopeasti ja tulkittavia tekstisisältöjä ei tekstiin jäisi.

Nykyään selvitysten pakollisissa ja vakiintuneissa sisältöosuuksissa on usein mukana kohteen merkitysarvoja avaavia tai korostavia erilaisia lukuja. Tarkkaa mitta-, detajli-, värinmääritysosuudet ovat erikseen selvitykseen tilattavia tai myöhemmin siihen liitettäviä lisäosia.

Vertailuaineistossa kiinnitettiin huomiota visuaalisiin ominaisuuksiin edellä esiteltyjen käytettävyyden kolmen kriteerin avulla. Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyteen voidaan vaikuttaa ulkoisilla, visuaalisilla ominaisuuksilla. Vertailuaineiston perusteella rakennushistoriaselvitysten sisältö voidaan jakaa karkeasti tekstiin ja havaintomateriaaliin, jota voi olla tekstiä tukeva materiaali, tai tekstiosuuksia ja sisältöä keventävä materiaali.

Tekstin ja tekstiä tukevien kuvien suhde, alkuperäiset, pääasialliset muutosvaiheet sekä nykytilannetta kuvaavat piirustukset, eriaikaiset sisätiloja esittävät kuvat ja värein ja symbolein korostetut säilyneisyysanalyysit välittävät tietoa tehokkaasti. Selkeät, lyhyet yhteenvedot toimivat paremmin kuin pitkät maalailevat tekstiosiot. Pitkiä tekstiosuuksia keventämään ja tiedon löytyvyyttä parantamaan on hyvä jakaa teksti useisiin otsikkoihin ja lyhyisiin kappaleisiin. Selvitystä palvelee paremmin jos teksti ja siihen viittaavat kuvat ovat lähekkäin. Mikäli selvityksessä käsitellään sisätiloja, on yhden huoneen tai tilan mahdollista yhdelle sivulle. Laajoissa kohteissa on hyvä merkitä käsitellyn tilan sijainti pohjapiirroksen ja liittää se sivulle.

Tutkimusaineistoista voidaan todeta selvitysten pakolliseen osaan kuuluvan seuraavat kohdat: *perustiedot (esitetty yleensä lomakkeena ensimmäisillä sivuilla), kohteen esittely, kohteen sitominen laajempaan kontekstiin, arkkitehti – tai rakennustyyppiesittely, ympäristön kuvailu ja historia, kohteen suunnittelun ja rakentamisen historia, käyttö- ja muutoshistoria, rakenteet, talotekniikka sekä kohteen nykytilan kuvailu.* Selvityksissä osoitetaan myös jatkotutkimus- tai lisäselvitystarpeet, mikäli käytettävissä olevat resurssit eivät riitä kattavaan selvitystyöhön.

Vertailuaineistosta käy muun muassa ilmi, että kaikki edellä esitetyt osiot eivät toteudu.

Esimerkiksi *talotekniikka ja rakenteet* saattavat olla määrittelemättä tai ne mainitaan ohimennen hyvin yleisellä tasolla. Esimerkiksi humanistit tuntuvat vieroksuvan talotekniikan läpikäymistä.

Konsulttitoimistot tai teknillistaustaiset tekijät taas saattavat käsitellä useat selvityksen osa-alueet

liian pintapuolisesti.¹⁰⁹ Yhteisen kielen löytäminen eri alojen välillä on usein hankalaa, mutta siihen tulisi pyrkiä tulkinvaraisuuden minimoimiseksi.

Vertailuaineistosta käy ilmi, että perustiedot kohteesta on yleensä toteutettu lomakemallisena ensimmäisillä sivuilla, joka on myös *Talon tarinat* -oppaan suosittama esittämismalli. Mikäli selvityksen kohteen suunnittelijana on ollut arkkitehti, selvityksessä on mukana lyhyt arkkitehdin esittely. Joissakin tapauksissa kohteen arkkitehtuurianalyysi on tehty hyvin tarkastikin ja se on sidottu laajempaan, kohteen sijaintipaikan, kaupungin tai kunnan tai koko Suomen kontekstiin. Tämä voi olla perusteltavissa kohteen merkitysarvojen esiintuomisella. Tällöin esiintuodun tiedon tarkoitus on syventää rakennusten merkitystä tai teroittaa sen kontekstia. Tämä on nähtävissä erityisesti selvityksissä, jotka usein käsittelevät suojelemattomia rakennuksia. Vertailuaineistosta on nostettavissa esiin myös selvityksen tärkein kappale. Se on yleensä viimeisimmäksi jätetty *suojeletavoitteita ja säilyneisyyttä* käsittelevä kappale. Se voi olla nimetty seuraavilla tavoilla: *yhteenvedo, johtopäätös, suojeletasot, arkkitehtoninen arvo, suojeletavoitteet, jatkosuunnittelussa huomioitavaa* jne. Kaikkia näitä kappaleita yhdistää sisällön samankaltaisuus. Johtopäätösten tehtävänä onkin vastata edellä esiteltyyn tutkimuskysymykseen. Siksi onkin harmillista, että useista selvityksistä puuttui selvityksen tilaamisen ja tekemisen taustalla olevan prosessin kuvaus, eli kysymys miksi juuri tämä RHS on laadittu. Käyttötarkoitus perustelee selvityksen sisällölliset painopisteet, jota ei ehkä muuten tuoda tekstissä esiin. Yleensä viimeisessä kokoavassa osiossa annetaan tavallisesti toimenpidesuosituksia ja määritellään varjeltavat ja säästettävät rakenteet/yksityiskohdat tai vastaavasti tarjotaan työkaluja niiden seikkojen määrittämiselle. Selvityksen muut osiot inventoinnin ja dokumentoinnin ohella muodostavat perustelut tälle kappaleelle. Vertailuaineistoa tarkastellessa on huomioitavaa, että lähdeviittauskäytäntö vaihtelee. Pääasiallisesti käytetyt lähteet ja arkistot ovat kuitenkin mainittu selvitysten lopussa.

Esitystekniset asiat

Vertailuaineistosta käy ilmi, että selvitysten tekemiseen suositetaan vaakatasoista A4-kokoista muotoa, jossa tekstipalstat on jaettu kahteen tai kolmeen osaan. Näihin osiin tekstin väliin voidaan myös sijoitella kuvamateriaalia, jolla on mahdollista keventää tekstiosuuksia tai antaa tekstille lisäinformaatiota tai painottaa tiettyjä kohtia. Pääasiassa rakennushistoriaselvityksissä käytetyt kuvat ovat informatiivisia ja antavat uutta tietoa tai vahvistavat olemassa olevaa, jo esitettyä tai

¹⁰⁹ Silén 14.5.2016; Malmberg 21.5.2016. Suulliset tiedonannot.

yleisesti tiedossa ollutta tietoa. Monet kuvat, kuvat rakenne- ja pohjakuvat esittävät asian tehokkaammin ja selkeämmin kuin teksti.

Vertailuaineiston perusteella voi osoittaa tietosisältöarvoltaan merkityksettömien kuvituskuvien käytön olevan yleisempää arkkitehtitoimistojen laatimissa selvityksissä. Kuvien määrä ja sijoittelu layoutissa, eli taitossa, on usein ratkaisevammassa osassa kuin itse tekstin osuus. Kuvien määrä puolestaan kasvattaa tiedoston kokoa huomattavasti. Tämä voi vaikuttaa selvityksen käytön sujuvuuteen, selattavuuteen ja selvityksen jakeluun (saavutettavuus). Kuvien määrää selittyy esimerkiksi sillä, että varsinkin uudemmissa kohteissa arkisto- ja tutkimusmateriaalin osuus on kattava ja saavutettavuus hyvä. Tämä näkyy esimerkiksi viime sotien jälkeisen ajan rakennuskohteissa, kun rakennusvalvonnan myötä myös rakentamisesta kertyneitä dokumentteja on alettu vaatia ja samalla järjestelmällisesti säilyttää. Sama ilmiö on nähtävissä iällisesti vanhempien rakennusten historiatieto-osuuksissa, jotka ovat tavallisesti erittäin laajoja. Tämä todentaa sen, että selvityksen sisältö painottuu siihen, minkälaista tietoa on eniten tai helpoiten saatavilla.

Sekä Silénin että Malmbergin mukaan A4 kokoa suurempi tai pienempi selvitys on epäkäytännöllinen. Tähän vaikuttaa selvityksen säilyttäminen, tulostaminen, kuljettaminen ja selattavuus. Erityisesti vaakatasoinen esitysmalli on sekä säilytettävyyden että modernin arkkitehtuurin kohteiden rakennuspiirustusaineiston kannalta parempi ratkaisu, kuin pysty A4. Tämä näkyy myös vertailuaineistossa, jossa vaaka A4 koko on suosituin. Edelleen suositaan tulostettavaa paperiversiota sähköisen selvityksen sijasta.¹¹⁰

Tekijät

Yleensä rakennushistoriaselvityksen tekijänä toimii yksittäinen henkilö tai pienryhmä. Erityisesti monien konsulttitoimistojen laatimissa RHS:ssä on nähtävissä selvitystyöprosessin jakautuminen eri henkilöiden välillä. Inventoinnin, arkistotyöt ja kirjoitustyön, sekä taiton ja kuva-aineiston käsittelyn voi tehdä useampi henkilö yrityksen tai organisaation sisältä.

Haastatteluiden ja vertailuaineiston valossa tekijöitä on kuitenkin laaja joukko.

Yksityistoimistoiden osalta erityisesti arkkitehtitoimistot ovat ansioituneet ja vakiinnuttaneet asemansa selvitysten tekijöinä. Huomioitavaa oli, että toimistoissa selvitystyön laatiminen

¹¹⁰ Silén 14.5.2016; Malmberg 21.5.2016. Suulliset tiedonannot.

jakautuu usein pienryhmän kesken. Vertailuaineiston pohjalta oli huomioitavaa, että jotkin kauan alalla toimineet konsulttitoimistot eivät käytä tekemissään selvityksissä oppaiden tarjoamaa ohjeistusta, vaan pitäytyivät niin sanotusti hyväksi todentamassaan rungossa, asiasisällössä, laajuudessa ja esitystavassa.

Julkiset organisaatiot tai säätiöt puolestaan tekevät selvityksiä ammattitautaltaan arkkitehtitoimistoja kirjavammalla joukolla. Kaikkia tekijöitä yhdistää taustainstanssista huolimatta kuitenkin rakennetun kulttuuriympäristön parissa työskentely ja korkeakoulutusaste.

Haastatteluista ja vertailuaineistosta nousi esiin selvityksen laatijan koulutuserojen näkyminen sisällöllisissä painopisteissä ja käytetyssä terminologiassa. Tekijäriippuvaisiin eroihin vaikuttaa pääasiallisesti laatijan kokemus ja koulutus, sekä jossain määrin taustainstanssi tai -organisaatio. Jälkimmäisten vaikutus selvityksissä näkyy lähinnä kullekin toimistolle tai organisaatiolle yhtenäisessä ulkoasussa ja taitollisissa seikoissa.

Rakennussuojeluluun erikoistuneen organisaation, kuten maakuntamuseon tai museoviraston, sisällä selvityksiä tehdään usein virkatyön ohessa. Tämä vaikuttaa muun muassa selvitystyön tekemisen aikatauluihin. Etuna konsulttitoimistojen tekemiin selvityksiin on esimerkiksi arvottaminen ja suojelukysymykset. Tällöin suojelullinen näkökulma ja arvotus ovat yleensä kirjoitettu selvitykseen valmiiksi auki.

Yksi huomioitava seikka on, että rakennushistoriaselvityksen tekijää olisi aiheellista hyödyntää jatkossa myös selvityksen valmistumisen jälkeen. Selvitys on vain yhteenveto kerätystä sirpalemaisesta tiedosta. Tällöin selvitystyön laatija on kohteen arvokas tietopankki vielä selvitysprosessin jälkeenkin.

Käyttäjät ja käytettävyys

RHS:n käytettävyyttä on se, kuinka hyvin ne vastaavat niille tilausvaiheessa asetettuihin tavoitteisiin ja miten helposti tieto löytyy selvityksestä. Käyttäjät määrittävät tavoitteet omien tarkoitusperiensä mukaisesti.

Haastatteluista kävi ilmi, että selvityksiä voidaan laatia hyvin erityyppisiin käyttötarkoituksiin ja niiden sisällölliset vaatimukset vaihtelevat hyvin paljon. Selvityksiä leimaa tapauskohtaisuus, jonka viitekehysten asettaa kohde, tilaaja ja tekijä. Yhteistä kaikille selvityksille on se, että ne ovat tehty päätöksenteon välineeksi. Huomionarvoinen seikka on myös, että kaikki käyttäjät eivät etsi selvityksestä samoja asioita. Esimerkiksi rakennuksen omistajia ja käyttäjiä palvelee selvitysten

antama historiatieto, joka ei välttämättä tarjoa apuvälineitä vaikkapa peruskorjauksen suunnitteluun säilyttämistavoitteiden määrittelyn taustaksi. Esimerkiksi tontin käyttöhistorian läpikäyminen voi puolestaan tarjota näkökulmaa aluesuunnitteluun, mutta harvemmin konkreettisia perusteita päätöksentekoon. Tämä seikka on tietyllä tavalla rajaava tekijä myös käyttäjäryhmissä.

Selvitysten pääasiallisia käyttäjiä ovat *tilaaja*, joka on yleensä myös kohteen *omistaja*, selvitystyön käynnistäneen peruskorjauksen tai muun toimenpiteen *suunnittelija*, kohteen arvojen määrittelystä vastaava *viranomainen*. Urakoitsijat ja muut työmailla toimivat ammattihenkilöt ovat tapauskohtaisesti selvityksen käyttäjiä. Haastattelujen perusteella työmailla toimiva väki saa selvityksestä joko luentomaisen perehdytyksen ennen työn alkua tai heillä on mahdollisuus käyttää selvitystä työmaalla. Vaikuttaa lähinnä siltä, että selvityksen olennaisen tiedon siirtyminen työmailla toimivalle väelle on tilaajan ja suunnittelijan vastuulla. Kokemuksen mukaan pääurakoitsijat osallistuvat hankesuunnittelua ja peruskorjaustoimenpiteitä koskeviin kokouksiin ja tilaaja toimittaa tarvittaessa heille sähköisen version työstä. Joissakin tapauksissa suojeluviranomainen tai selvityksen laatija pitää perehdyttävän luennon kohteen erityispiirteistä ja merkityksestä työmaahenkilökunnalle ennen korjaus-, muutos- tai restaurointitöiden alkua. Haastatteluista kävi ilmi, etteivät kaikki rakennushistoriaselvitykset välttämättä tavoita kohteen omistajia, käyttäjiä eikä välttämättä edes työmaita, vaan selvitys jää useimmiten suunnittelijan pöydälle. Joissakin tapauksissa taas kohteen korjaushankkeessa mukana olleet työntekijät haluavat oman version selvityksestä itselleen muistoksi työmaasta. Joskus taas selvitys on vain välttämätön lisäselvitys tietyn tavoitteen saavuttamiseksi, mutta sitä ei varsinaisesti käytetä päätöksentekoon. Selvityksen käyttöön vaikuttaa käyttäjän lisäksi pitkälti myös selvityksen sisällölliset painopisteet ja tiedon määrän syvällisyys. Haastattelut osoittivat selvitysten käyttäjiä olevan myös *rakennuksen käyttäjät*, eri alojen *tutkijat*, *matkailu- ja kasvatustalot*, sekä muut aiheesta kiinnostuneet, kuitenkin lähinnä yksittäiset henkilöt.¹¹¹ Merkittävää on, että käyttäjät eivät liity selvitysten käyttöön ainoastaan ammattitaustansa puolesta. Näitä toissijaisia käyttäjiä yhdistää se, että he käyttävät selvityksiä vasta niiden valmistumisen jälkeen ja tavanomaisesti muuhun käyttötarkoitukseen, kuin mihin ne on alkujaan laadittu.

¹¹¹ Silén 14.5.2016; Malmberg 21.5.2016. Suulliset tiedonannot.

Eri käyttäjät etsivät eri tietoa selvityksistä. Esimerkiksi kohteen omistajille ja käyttäjille selvityksen kulttuurihistoriallinen osuus voi tarjota lisäarvoa ja merkitystä rakennukselle. Urakoitsija puolestaan ei voi hyödyntää selvityksen kulttuurihistoriallista osuutta työssään, vaan selvityksen painopiste on kohteen teknisiä ominaisuuksia kuvaavassa tai erityishuomiota käsittelevissä osuuksissa.

Selvitys siis palvelee huomattavampaa määrää muita tahoja tai käyttötarkoitusta, kuin mihin se on ensisijaisesti laadittu. Selvityksen laatimisprosessissa tämä on etukäteen mahdotonta huomioida. Tämä todentaa sekundaaristen käyttäjien merkityksettömyyden prosessissa ja selvityksen sisällöllisissä tavoitteissa. Toisaalta se kertoo myös selvitysten luonteesta olla yleishyödyllistä tutkimusaineistoa.

Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden parantaminen

Haastattelut vahvistivat omakohtaista käsitystä siitä, ettei selvityksistä anneta juurikaan suoraa palautetta. Tämä vaikeuttaa aina selvitysten sisällöllistä kohdennettavuutta tai asiakkaan tarpeiden huomioon ottamista tulevaisuudessa. Selvitysten tekemistä ei voi jatkossa parantaa, jollei tiedetä mitä tulisi parantaa. Sinkkonen toteaaakin, että palaute on edellytys kaikelle kehitykselle.¹¹² Asiaa voisi helpottaa mahdollisesti tilaajan ja tekijän tiiviillä vuorovaikutuksella selvityksen valmistumisvaiheessa. Käytäntö kuitenkin osoittaa, että siihen on harvemmin aikaa tai mahdollisuuksia. Vertailu- ja haastatteluaineistosta käy ilmi että kohteen suojelun toteutuksesta, määrittelystä tai valvonnasta vastaavat tahot muodostavat osan selvitystyön ohjausryhmästä. Pienemmissä hankkeissa ohjaajana voi olla tilaaja itse, jolta tarkastetaan tiedon selvityksen riittävyys tekovaiheessa. Tilaajan ottaminen mukaan ainakin selvitystyötä ohjaavaan ryhmään voisi mahdollisesti olla yksi toimiva keino, jolla saadaan selvityksestä tietosisällöltään riittävä. Tilaajan kanssa tulee olla tiiviissä vuorovaikutuksessa työn eri vaiheissa ja varsinkin vielä ennen julkaisua esitellä työ tilaajalle, jotta voidaan varmistua siitä, että selvitys vastaa sille asetettuja tavoitteita. Kuitenkaan tilaajan mielipiteet tai kohteen ympärillä oleva tilanne ei saa vaikuttaa selvityksen lopputulokseen.

Haastatteluiden ja omakohtaisen kokemuksen perusteella voi todeta, että rakennushistoriaselvitysprosessiin kuuluvat yleensä tiukan aikataulun vuoksi kiire, yllättävät

¹¹² Sinkkonen 2006, 54.

aikavarkaat ja joskus vuorovaikutukseton suhde tilaajaan. Tämä voi näkyä selvityksissä esimerkiksi kirjoitus- ja tulkintavirhein, puutteellisin tiedoin, kömpelössä ulkoasussa sekä tietosisällön fokusoitumisessa aiheen ohi.

Jotta selvitys palvelisi paremmin sekä pääasiallisia että toissijaisia käyttäjiä, selvityksen laatijoina voisi toimia esimerkiksi paremmin ryhmä, jossa olisi edustettuna esimerkiksi LVI-ja/tai kuntotutkimuksiin perehtynyt tekninen ammattilainen, mahdollisesti arkkitehti, sekä kulttuurihistoriaan ja rakennetun ympäristön suojelutyöhön perehtynyt henkilö. Haasteeksi voi muodostua tällaisen työryhmän työskentelyn tehokkuus, aikataulut ja kustannuskysymykset.

3 LOPUKSI

Tämän tutkielman lähtökohtana oli tarkastella rakennushistoriaselvitysten käytettävyyttä sekä sitä, millaisista piirteistä se koostuu ja mitä se pitää sisällään.

Keskeinen kysymys oli, mitä on rakennushistoriaselvityksen käytettävyys ja mitkä asiat tähän vaikuttavat? Tutkielman keskeisenä havaintona selvityksen käytettävyydestä on, että selvitysten käytettävyys on pääasiassa sitä, kuinka vaivattomasti käyttäjä saa tarvitsemansa tiedon selvityksestä.

Tietojärjestelmätieteiden käyttämää vakiintunutta ISO 9241-11 standardia voidaan soveltaa mittaamaan myös selvitysten käytettävyyttä. On kuitenkin huomioitavaa, että mitä täsmällisemmin kriteerit ovat määriteltyjä ja mitä enemmän niitä on, sen kattavampi ja mitattavampi on myös käytettävyys. Tässä tutkielmassa tarkastellun ISO 9241-11 standardin kriteerit tuloksellisuus, tehokkuus ja tyytyväisyys soveltuvat laajuudessaan myös selvitysten käytettävyyden ja tavoitteiden täyttymisen tarkasteluun.

Rakennushistoriaselvitysten käytettävyyteen vaikuttavat sekä sisällölliset että ulkoiset ominaisuudet. Keskeisin huomio oli, että rakennushistoriaselvitysten käytettävyydessä tärkein sisällöllinen ominaisuus on käyttäjän asettamiin kysymyksiin vastaaminen. Tähän vaikuttaa selvityksen ensisijainen käyttötarkoitus. Käyttötarkoituksen määrittelee kulloinkin käyttäjä. Ensisijaisesti rakennushistoriaselvitys laaditaan etukäteen todettua tarvetta varten. Selvitysten jatkokäyttöä ja muita myöhempiä käyttötarkoituksia on mahdotonta ennalta määritellä.

Tarvitun ja ennalta määritellyn informaation tulee löytyä selvityksestä selkeästi ja nopeasti. Tiedon löytymistä ja vaivatonta käyttämistä helpotetaan visuaalisilla keinoilla. Taitto, havaintomateriaalin käyttö, tiivistetyt yhteenveto-osuudet lukujen lopussa sekä useilla otsikoilla jaotellut lyhyet tekstiosuudet helpottavat tiedon löytymistä ja sen käsittelyä. Selvitys tehdään edelleen tulostettavaan muotoon, tavallisesti vaakasuuntaiseen A4 kokoon. Selvityksen tulee olla tietosisällöltään kattava, mutta ylimääräinen painolasti on hyvä jättää pois. Selvitystyötä tehdessä on hyvä miettiä, mikä tieto tarpeellista selvityksen jatkokäytön kannalta. Tulokinnanvaraisuuden minimointiin tulee kiinnittää huomiota kirjoittamalla merkitysarvot auki.

Rakennushistoriaselvitysten tavallisin käyttötarkoitus on suojelutarpeiden tarkempi määrittely peruskorjauksen tai muun muutostyön tausta-aineistoksi. Tämä voi johtaa myös

asemakaavamuutostyöhön tontin tai korttelin osalta. Selvityksiä laaditaan nykyään yhä useammin paikallisesti merkittävistä, sotien jälkeistä rakennusperintöä edustavista kohteista. Aikaisemmin RHS:iä tehtiin pääasiassa suojelumerkinnällä varustetuista rakennuksista.

Keskeinen havainto tutkielmassani liittyy käyttäjiin ja käyttötarkoitukseen. Selvitysten käyttäjät voidaan jakaa kahteen ryhmään, ensi- ja toissijaisiin. Ensisijaisia käyttäjiä ovat kohteen omistaja, esimerkiksi peruskorjaushanketta suunnitteleva taho sekä suojeluviranomaiset. Selvitystyö laaditaan tavallisesti tilaustyönä ja tilaajan sekä suunnittelevan arkkitehdin vastuulla on tiedon kulkeutuminen varsinaisen työn tekijöille. Yllättävää oli kuitenkin huomata, että ensisijaisia käyttäjiä voi olla tapauskohtaisesti hyvinkin suppea joukko. Toissijaisia käyttäjiä puolestaan on yllättävän kirjava ja runsas joukko, joiden ammattitaidolla ei ole merkitystä selvityksen alkuperäisen käyttötarkoituksen kanssa. Tapauskohtaisuus leimaa myös koko selvitysprosessin lisäksi selvitysten käytettävyyttä ja käyttäjiä. Onkin huomioitavaa, että käytettävyys on käyttäjästä kiinni.

Käyttäjäkokenemusten perusteellisempi tarkastelu olisi vaatinut useampien käyttäjien ja laajemman käyttäjäkunnan haastatteluja. Tämän tutkielman puitteissa pystyin haastattelemaan vain kahta käyttäjää, joten käyttäjien muuttuviin taustatekijöihin ei tässä tutkielmassa voitu kiinnittää riittävästi huomiota.

Haastatteluaineiston ja omakohtaisen kokemuksen perusteella nousi esiin kysymys myös rakennushistoriaselvitysten käytettävyyden parantamisesta. Tutkimusaineiston valossa vaikuttaa siltä, että tilaajan ja tekijän välisellä vuorovaikutuksella on yhteys myös selvityksen onnistumiseen. Huomioitavaa on, että tilaaja ei välttämättä tiedä roolinsa merkitystä selvitysprosessissa, joten myös työn tekijältä vaaditaan kokemusta ja näkemystä, jotta tilaaja saa selvityksestä tarvitsemansa informaation.

Yksi tutkielman havainto oli, että rakennushistoriaselvitysten tekijöinä ovat tavallisesti taustaorganisaatioista huolimatta korkeakouluasteen suorittaneet, rakennetun ympäristön kanssa tekemisissä olevia ihmisiä. Erot koulutustaustassa näkyivät erityisesti selvityksissä käytetyissä termistöissä, selvityksen visuaalisissa piirteissä ja sisällöllisissä painopisteissä. Tekijänä moniammatillinen joukko voisi toimia selvityksen laatijana jopa paremmin kuin yksittäinen henkilö.

Rakennushistoriaselvitysten tekemistä käsitteleviä oppaita ja ohjeistuksia on 2010-luvun aikana tehty useita. Ne palvelevat yhdessä hyvin sekä tekijää että tilaajaa. Tilaajan roolia selvitystyössä

tulisi kuitenkin yleisesti korostaa. Myös selvityksen käyttäjän roolin huomioiminen on ohjeistuksissa vähäistä. Esimerkiksi oppaat ja standardi eivät tarjoa selkeää vastausta siihen, millainen selvitys on päätöksenteon kannalta hyvä ja riittävä työkalu. Olemassa olevissa ohjeistuksissa vaikuttaa olevan sama haaste kuin selvityksissä. Joko ohjeistukset ovat hyvin yksityiskohtaisesti tai vastaavasti yksinkertaistaen laadittuja. Ohjeistuksen käyttäjän tulee oikeasti tietää, mitä on tekemässä, jotta ohjeistuksen tarjoama hyöty selvityksen tekemiseen, koko työprosessiin ja selvityksen käytettävyyteen maksimoituu. Kokemus selvitysten tehokkaaseen tekemiseen ja tietosisällöllisesti riittävään laajuuteen karttuu myös tehtyjen selvitysten myötä.

Talon tarinat on vakiintunut yleisesti käyttöön. Standardien laajempi käyttö vaikuttaa olevan toistaiseksi vielä rajoittunutta muun muassa saatavuuden vuoksi. Vertailuaineistosta kävi ilmi, että kauan alalla työskennelleet konsultit eivät käytä oppaita tai muuta selvityksiään ohjeistusten suositusten mukaiseksi. Tämä näkyy oppaan suosittaman sisällöllisen laajuudessa ja esitystavassa. Tutkielman tekohetkellä viimeisin hanke, jossa rakennushistoriaselvitysten ohjeistaminen on nostettu esiin, on vuonna 2015 käynnistynyt Rakennustietosäätiön KorjausRYL-hanke. Hankkeen tavoitteena on laatia koko kiinteistö- ja rakentamisalaa palveleva, korjausrakentamisen yleiset laatuvaatimukset määrittävä työkalu. KorjausRYL lukuun *Korjaushankkeen tutkimukset ja selvitykset* liittyvät RTS-kortit *16:32 Rakennushistoriaselvitys ja 16:33 rakennuksen ominaispiirteiden kartoitus ja arvottaminen*. Molemmat kortit ovat lausunnolla 6.6.–28.6.2016. Tulevaisuudessa selviää, kuinka RTS-kortteja ja standardia 16069 on hyödynnetty käytössä ja miten ne toimivat laajemmassa käyttäjäpiirissä.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkisto (KSM RT)

Mäkipelkola, Riikka 2013. Villa Ranan rakennushistoriaselvitys. Jyväskylän yliopiston museo. Jyväskylä. Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkisto.

Pohjamo, Ulla. 2013. Jyväskylän lyseon rakennushistoriaselvitys. Keski-Suomen maakuntamuseo. Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkisto.

Saarilahti, Sini. 2012. Halosen harmonitehtaan rakennushistoriaselvitys. Keski-Suomen maakuntamuseo. Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkisto.

Savolainen, Virva. 2013. Jyväskylän pappilan rakennushistoriaselvitys. Arkkitehtitoimisto LPV Oy. Keski-Suomen museon rakennustutkimuksen arkisto.

Oma arkisto (OA)

Härö, Mikko & Forsius, Johanna 2010. Kulttuurihistoriallinen inventointi rakennetussa ympäristössä. Luonnos. Rakennushistorian osasto. Museovirasto.

Lindh, Tommi. 8.12.2015. Rakennussuojelun historia ja keskeiset käsitteet. Luentomateriaali Kulttuuriympäristön suojelu –kurssi. Kulttuuriympäristön tutkimuksen koulutusohjelma. Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos. Jyväskylän yliopisto.

Rakennushistoria- ja kulttuuriympäristöselvitykset valtion omistamissa kohteissa – seminaari 29.10.2013. Kulttuuritalo, Helsinki. Senaattikiinteistöt ja Museovirasto.

Suulliset tiedonannot

Malmberg, Jonas. 21.5.2016. Haastattelu.

Silén, Saija. 14.5.2016. Haastattelu.

PAINETUT LÄHTEET

Andersson, Päivi 2003. Rakennusinventoinnin opas. Keski-Suomen museon monistesarja 1/2003. Jyväskylä.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsingin yliopisto. Helsinki.

- Härö, Mikko 2001. Rakennetun kulttuuriympäristön suojelu. Teoksessa Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja. Museovirasto & Ympäristöministeriö. Rakennustieto Oy. Hämeenlinna.
- ISO 1998. ISO 9241-11:1998 Ergonomic Requirements for Office Work with Visual Display Terminals (VDTs) - Part 11: Guidance on Usability. International Organization for Standardization.
- ISO 2010. ISO 9241-210: 2010 Ergonomics of human-system interaction- Part 210. Human centered design for interactive systems. International Organization for Standardization.
- Kurunmäki, Kimmo (2007). Vertaileva tapaustutkimus. Teoksessa Laine, Markus, Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) (2007) Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, Helsinki.
- Lahti, J., Paatero, K., Rauske E., Tuomi T. 2003. Mistä tietoa rakennusten historiasta. Lähdeopas ammattilaisille ja asianharrastajille. Suomen rakennustaiteen museo. 2. Laajennettu painos.
- Näsänen, Risto (2007). Visuaalisen käytettävyyden opas. 3. uudistettu painos. Työterveyslaitos. Saatavilla myös:
http://www.ttl.fi/fi/verkkokirjat/Documents/Visuaalisen_kaytettavyyden_opas_2007.pdf [viitattu 2.1.2016]
- Nikula, Riitta 2005. Suomen arkkitehtuurin ääriiviivat. Helsinki: Otava, Helsinki.
- SFS EN 16096:2015. Rakennusperintökohteen selvitys ja raportti. Suomen Standardoimisliitto.
- Saarela-Kinnunen, Maria & Eskola Jari 2010. ”Tapaus ja tutkimus = Tapaustutkimus?” Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.), Ikkunoita tutkimusmetodeihin I, Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Siekinen, Kirsi 2010. Syvähaastattelu. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.), Ikkunoita tutkimusmetodeihin I, Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Sinkkonen I, Kuoppala H., Parkkinen J. & Vastamäki R. 2006. Käytettävyyden psykologia. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Standertskjöld, Elina 2008. Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930-1950. Suomen rakennustaiteen museo. Rakennustieto Oy. Hämeenlinna.
- Standertskjöld, Elina 2011. Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1960-1980. Suomen rakennustaiteen museo. Rakennustieto Oy. Hämeenlinna.
- Tapaustutkimuksen taito 2007. Toim. Laine, Markus, Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka. Helsinki: Gaudeamus, Helsinki.
- Tuominen, Laura 2001. Arvot ja arvottaminen. Teoksessa Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja. Museovirasto & Ympäristöministeriö. Rakennustieto Oy. Hämeenlinna.

Valtion rakennusperinnön vaaliminen. 1997. Mattinen, Maire (toim.). Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja nro 19. Museovirasto. Helsinki.

VERKKOLÄHTEET

Ahonen, Jaana 2010. Langinkosken keisarillisen kalastusmajan rakennushistoriaselvitys. Saatavilla: http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=114728&ttyyppi=pdf&kansio_id=285 [Viitattu 11.12.2015]

Haavisto, Heli 2012. Hangon länsiterminaalien Englannin makasiinin, aallonmurtajan ja ylikulkukäytävän rakennushistoriaselvitys. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy. Saatavilla: http://www.hanko.fi/files/3978/Hangon_Lansisataman_rakennushistoriaselvitys.pdf [Viitattu 1.12.2015]

International Council of monuments and sites- verkkosivu. ICOMOS 1996. Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites. Saatavilla: <http://www.icomos.org/charters/archives-e.pdf> [Viitattu 12.4.2016]

Jyväskylän kaupungin kaavoituspalvelun kaupunkisuunnitteluosaston verkkosivut. www.jyvaskyla.fi/kaavoitus8/2005 [viitattu 5.2.2016]

Keskinen, Jouni. 2004. Valokuvan käyttö historiantutkimuksessa. Essee. Historiantieteen laitos. Tampereen yliopisto. <http://www.uta.fi/yky/oppiaineet/historia/kaytannot/index/kuva-essee.pdf> [viitattu 12.3.2016.]

Kirkkolaki 105471993. Finlex. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054#L14> [Viitattu 20.3.2016]

Kivilaakso, Aura 2012. Rakennusperintö suojelun kohteena. Suomen arkkitehtuurimuseo. Verkojulkaisu. <http://www.mfa.fi/files/mfa/Rakennussuojelu/Rakennussuojelu.pdf> [viitattu 3.3.2016.]

Kulttuuriymparistomme.fi –ympäristöministeriön ja museoviraston verkkopalvelu. Käsitteitä. http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Tutki_ja_tutustu/Kasitteita. [Viitattu 20.5.2016].

Kulttuuriymparistomme.fi –ympäristöministeriön ja museoviraston verkkopalvelu. Käsitteitä. Yleisiä käsitteitä. http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Tutki_ja_tutustu/Kasitteita/Yleisia_kasitteita [Viitattu 20.5.2016].

Kulttuuriymparistomme.fi –ympäristöministeriön ja museoviraston verkkopalvelu. Käsitteitä. Korjausrakentamisen käsitteitä. http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Tutki_ja_tutustu/Kasitteita/Yleisia_kasitteita [Viitattu 20.5.2016].

Kulttuuriymparistomme.fi –ympäristöministeriön ja museoviraston verkkopalvelu. Käsitteitä. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. http://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Tutki_ja_tutustu/Kasitteita/Rakennetun_kulttuuriympariston_kasitteita. [Viitattu 20.5.2016].

Laki rakennusperinnön suojelemisesta. Finlex 498/2010. Saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20100498>. [Viitattu 2.2.2016]

Lehtovuori, Pasi & Prokkola, Jari. 2010. Espoon Haukilahden vesitornin rakennushistoriaselvitys. Livady Oy. Saatavilla: <http://www.livady.fi/293/haukilahti1.pdf> [Viitattu 14.12.2015]

Maankäyttö- ja rakennuslaki/5.2.1999. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132> [Viitattu 2.4.2016.]

Maankäyttö ja rakennuslaki. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rakennusperinnön suojelusta sekä laeiksi maankäyttö ja rakennuslain 57 ja 166§:n muuttamiseksi. <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2009/20090101> [Viitattu 21.4.2016]

Malmberg, Jonas. 2014. Rakennushistoriaa ja säilyttämisen tavoitteita. Jyväskylän kaupunginteatteri. Alvar Aalto Säätiö. Saatavilla: http://www.jyvaskyla.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/jyvaskyla/embeds/jyvaskylawwwstructure/72213_Teatteritalo_RHS_2014.pdf [Viitattu 4.5.2016]

Museoviraston verkkopalvelu. Rakennusperinnön käsitteistö. <http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennusperinto/restaurointi> [Viitattu 11.1.2016]

Museoviraston verkkopalvelu. Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt. www.rky.fi [Viitattu 21.4.2016]

Museoviraston verkkopalvelu. Opas DIVE-menetelmän käyttöön. <http://www.nba.fi/fi/File/2320/opas-dive-menetelman-kayttoon.pdf> [Viitattu 4.5.2016]

Ovaska, Saira, Aula Anne ja Majaranta Päivi 2005. Käytettävyystudkimuksen menetelmät. Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1. Saatavilla: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9724-7> [Viitattu 4.5.2016]

Piiparinen, Pekka. 2012. Rakennushistoriaselvitys. Mikkelin entinen SOK:n toimisto- ja varistorakennus. Saatavilla: http://www.maisemat.fi/database/artikkelit/files/files/Rakennushistoriaselvitys_SOK_2012.pdf [Viitattu 12.2.2016]

Rakennustietosäätiö-verkkopalvelu. KorjausRyl. https://www.rakennustieto.fi/material/attachments/5duD2RhbP/9xltNELVr/Korjaus_RYL_esite_015_sp_liite.pdf [Viitattu 25.6.2016]

Rönkkö, E. 2012. Kulttuuriympäristöselvitykset, tieto taito ja ymmärrys maaseudun maankäytön suunnittelussa. Väitöskirja. Oulun yliopiston arkkitehtuurinosaston osaston julkaisuja A 56. Saatavilla: <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789514298158.pdf> [Viitattu 3.4.2016]

Sahlberg, M. 2010. Talon tarinat – opas rakennushistorian selvitykseen. Museovirasto. Saatavilla: <http://www.nba.fi/fi/File/1112/talon-tarinat-opas.pdf> [Viitattu 23.2.2016]

Sisätilojen suojele 2003. Opetusministeriön työryhmän muistioita ja selvityksiä. 2003:18. Opetusministeriö. Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto. Saatavilla: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2003/liitteet/opm_136_tr18.pdf?lang=en [Viitattu 6.6.2016]

Suomen konservaattoriliitto. http://www.konservaattoriliitto.fi/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=34 [Viitattu 21.1.2016]

Suomen projekti-instituutti. Sanasto. <http://www.projekti-instituutti.fi/sanasto> [Viitattu 18.2.2016]

Suomen standardisoimisliitto SFS. <http://www.sfs.fi/> [Viitattu 11.2.2016]

Tilastokeskus. Käsitteet ja määritelmät, peruskorjaus. Saatavilla: <http://www.stat.fi/meta/kas/peruskorjaus.html> [Viitattu 27.1.2016]

Tilastokeskus. Käsitteet ja määritelmät, perusparannus. Saatavilla: <http://www.stat.fi/meta/kas/perusparannus.html> [Viitattu 27.1.2016]

Ympäristöministeriön verkkopalvelu. Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteista. Saatavilla: www.ymparisto.fi/download/noname/%7BA2516D1A-DF52.../59386 [Viitattu 12.3.2016]

Ympäristöministeriön verkkopalvelu. Arviointi maankäyttö- ja rakennuslain toimivuudesta 2013. Suomen ympäristö 1/2014. Ympäristöministeriö. Saatavilla: [http://www.ymparisto.fi/Ajankohtaista/Julkaisut/SY_12014_Arviointi_maankaytto_ja_rakennus\(28185\)](http://www.ymparisto.fi/Ajankohtaista/Julkaisut/SY_12014_Arviointi_maankaytto_ja_rakennus(28185)) [Viitattu 15.3.2016]

Ympäristöhallinnonyhteinen verkkopalvelu. Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteista. www.ymparisto.fi/download/noname/%7BA2516D1A-DF52.../59386 [Viitattu 2.2.2016]

Liite1

Keskeiset käsitteet

Tässä tutkielmassa toistuvat tietyt termit ja määritelmät, jotka ovat avattu tarkemmin edellä. Käsiteluettelon tarkoitus on antaa yleiskäsitys tutkimuksessa käsiteltävistä liittyvistä termistöistä sekä määritelmistä. Edellä esitellyt käsitteet perustuvat muun muassa ympäristöministeriön ja museoviraston yhdessä laatimaan luetteloon keskeisimmistä ja yleisesti käytetyistä kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen termeistä. Luettelon tavoitteena on yhtenäistää kulttuuriympäristöä ja korjausrakentamista koskevia käsitteitä ja niiden sisältöä. Perustan muodostavat maankäyttö- ja rakennuslaissa esiintyvät termit.¹

Määritelmät ovat peräisin museoviraston ja ympäristöministeriön ylläpitämiltä kulttuuriympäristömme.fi-internetsivuilta² sekä Finlexistä, Tilastokeskuksen sanastoista ja muista virallisista lähteistä. Aineiston kokoamisessa on käytetty myös eri rakennetun kulttuuriympäristön parissa toimivien asiantuntijoiden määritelmiä.

Arvo = merkittävyys

Rakennetun kulttuuriympäristön ja kulttuurimaisemien arvo, eli merkitys voi olla esimerkiksi historiallista, rakennushistoriallista, arkkitehtonista, rakennusteknistä, - taiteellista ja maisemallista arvoa. Arvottamisessa, eli kohteen arvon määrittämisessä käytetään yleisesti vakiintuneita kriteereitä. Alueiden sekä kohteiden hoito ja suojelu perustuvat tunnistettuihin arvoihin ja niiden valtakunnalliseen, maakunnalliseen tai paikalliseen merkittävyyteen.³

Dokumentointi ja tallennus

Museoviraston ja ympäristöministeriön määritelmän mukaan dokumentointi ja tallennus ovat kulttuuriperinnön fyysisten ominaisuuksien tallentamista pääasiassa mittamaalla, valokuvaamalla ja näytteiden avulla. Dokumentointi on tavallisesti osa inventointiprosessia.⁴

Hanke

¹ Kulttuuriympäristömme.fi. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

² Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. Yleisiä käsitteitä. Verkkolähde.

³ Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. Yleisiä käsitteitä. Verkkolähde.

⁴ Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

Hanke-terminä voi tarkoittaa eri organisaatioissa eri asioita, mikä aiheuttaa helposti väärinymmärryksiä. Hanke voi olla synonyymi sanalle projekti tai tarkoittaa "isoa projektia". Joissain organisaatioissa se tarkoittaa suurta kehitysohjelmaa tai aietta, mahdollista tulevaa projektia. Toisinaan taas hanke-sanaa käytetään pienistä, projektimaisista toimeksiannoista.⁵

Inventointi

Inventointi on järjestelmällistä tiedon hankintaa ja tallentamista maisemasta, rakennetusta ympäristöstä, muinaisjäännöksistä tai perinnebiotoopeista. Inventoinnissa kerätään, järjestetään ja tuotetaan tietoa esimerkiksi kulttuuriympäristön nykytilasta ja siihen johtaneista syistä. Inventointi jakautuu tiedon kokoamiseen esimerkiksi kirjallisuudesta, rekistereistä ja muusta arkistoaineistosta, sen täydentämiseen maastotarkastusten pohjalta ja tulosten raportointiin. Mitä kattavampi ja yksityiskohtaisempi inventointi on, sitä käyttökelpoisempi se on sekä dokumentointiaineistona että yhteiskunnallista suunnittelua ja päätöksentekoa palvelevana kulttuurin tutkimusaineistona.⁶

Kaavasuoja

"Maankäyttö- ja rakennuslain nojalla kaavoissa rakennetun kulttuuriympäristön ominaisuuteen ja erityispiirteiden säilymistä turvaamiseksi annettavat suojelumääräykset ja -merkinnät, SR, sr tai /s-merkintä. Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan rakennetun kulttuuriympäristön säilymistä turvaamiseksi voidaan antaa maakuntakaavassa (30 §), yleiskaavassa (41 §) ja asemakaavassa (57 §) suojelumääräyksiä⁷."

Kaavatasot

Kaavoituksessa on kolme eri kaavatasoa:

Asemakaava

Yksityiskohtainen suunnitelma eri alueiden käytöstä. Asemakaavat noudattelevat perusratkaisuiltaan yleiskaavaa. Asemakaavassa määritellään mitä alueelle saa rakentaa ja miten paljon. Kaavat esitetään kaavakartoin, joissa eri kaavamerkein ja niihin liittyvin määräyksiin kerrotaan alueen maankäytöstä ja rakentamisesta. Kaavoja voidaan täsmentää rakentamisen

⁵ Projekti-instituutti.fi. Sanasto. Verkkolähde.

⁶ Andersson 2003, 4.

⁷ Kulttuuriympäristö.fi. Käsitteitä. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

yleissuunnitteluohjeilla ja muilla asiakirjoilla (esimerkiksi osallistumis- ja arviointisuunnitelma sekä kaavaselostus).

Yleiskaava

Kaupungin yleispiirteinen maankäytön suunnitelma. Yleiskaavan tehtävänä on osoittaa alueiden pääkäyttötarkoitus ja eri toimintojen sijainti. Yleiskaavaa suunnitellaan ja muutetaan tavallisesti osayleiskaavana, jolloin se kattaa joko teemanmukaisesti tietyt alueet tai osan kaupungista.

Maakuntakaava

ohjaa laaja-alaista maakunnallista ja seudullista maankäyttöä. Sen tehtävänä on varmistaa, että esimerkiksi liikenne- ja viheryhteydet jatkuvat kunnasta toiseen. Maakuntakaavan laatimisesta vastaa aina paikallinen maakuntaliitto.⁸

Kirkollisen rakennuksen suojelu 26.11.1993/105 5 § (30.12.2013/895)

”Kirkollisen rakennuksen suojelun tavoitteena on turvata kirkollinen rakennettu kulttuuriympäristö osana kulttuuriperintöä, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Kirkollinen rakennus, joka on rakennettu ennen vuotta 1917, on suojeltu suoraan lain nojalla. Kirkkohallitus voi määrätä tätä myöhemmin käyttöön otetun kirkollisen rakennuksen suojeltavaksi, jos suojelu on perusteltua rakennushistorian, rakennustaiteen, rakennustekniikan tai erityisten ympäristöarvojen kannalta. Kirkkohallitus päättää suojelusta omasta, seurakunnan, tuomiokapitulin tai Museoviraston aloitteesta. Rakennuksen suojelu käsittää myös sen kiinteän sisustuksen, siihen liittyvät maalaukset ja taideteokset sekä rakennuksen pihapiirin⁹.”

Korjausrakentaminen

Tarkoitetaan laajasti kaikkia toimenpiteitä, joilla rakennuksen tai sen osien kuntoa ylläpidetään tai parannetaan paremmin soveltumaan tarkoitukseensa. Korjausrakentamista voi olla muun muassa kunnossapito, kunnostus, peruskorjaus, saneeraus, perusparannus ja restaurointi. Uudistustyö,

⁸ Jyväskylän kaupunki. Kaavoitus. Verkkolähde.

⁹ Kirkkolaki 1053/1993. Finlex. Verkkolähde.

jossa vanhan tilalle rakennetaan nykyaikaisempi laite tai rakennelma, on korjausrakentamista, samoin kuin rakennuksen tai kohteen käyttötarkoituksen tai käyttötavan muuttaminen.¹⁰

Konservointi

”Konservointi on toimintaa, jonka tarkoituksena on turvata yhteisen kulttuuriperintömme säilyminen tuleville sukupolville. Konservointi sisältää yleensä seuraavat vaiheet: tutkimus, ennalta ehkäisevä konservointi, konservointitoimenpiteet ja dokumentointi. Konservointori on erikoisasantuntija, jonka tehtävänä on suojata esineitä ja rakennuksia erilaisilta vaurioittavilta tekijöiltä, sekä pysäyttää tai hidastaa niiden jo alkanut vaurioituminen.”¹¹

Kriteeri

Arviointiperuste, asia tai ominaisuus, jonka perusteella jokin voidaan erottaa muista, ratkaiseva tunnusmerkki. Rakennusten ja rakennetun kulttuuriympäristön määrittelyssä käytetään kriteerejä kuten tyyppillisuus/edustavuus, harvinaisuus, monipuolisuus eli kerroksellisuus, säilyneisyys, alkuperäisyys, yhtenäisyys.¹² Sama kohde voi sisältää useita kriteereitä¹³.

Kunnostus, kunnostaminen

Rakennukseen kohdistuva toimenpide, jossa kohde saatetaan esimerkiksi käytön tai säilymisen kannalta riittävään kuntoon.¹⁴

Laki rakennusperinnön suojelemisesta 498/2010

Kuuluakseen lain rakennusperinnön suojelemisesta piiriin, tulee rakennuksen, rakenteen, rakennusryhmän tai rakennetun alueen olla valtakunnallisesti, maakunnallisesti tai paikallisesi merkittävä. Lain piiriin luettavat rakennukset tavallisesti myös sijaitsevat kaupunkien ja taajama-alueen eli asemakaavan ulkopuolella. Poikkeustapauksissa lakia voidaan kuitenkin soveltaa myös kaava-alueilla, mikäli kohteella on huomattavaa valtakunnallista arvoa tai mikäli sen suojeleminen kaavalla ei jostain syystä muuten onnistu. Maisemia tai laajempia rakennettuja alueita lailla rakennusperinnön suojelemisesta ei sen sijaan voida suojella, vaan niiden suojeleminen tapahtuu ensisijaisesti kaavoituksen avulla.¹⁵

¹⁰ Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

¹¹ Suomen konservointoriiliitto. Verkkolähde.

¹² Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

¹³ Andersson 2003, 7.

¹⁴ Kulttuuriympäristömme.fi. Käsitteet. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

¹⁵ Laki rakennusperinnön suojelemisesta Finlex 498/2010; Kivilaakso 2010,6.

Maakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö

Yleensä maakuntakaavan taustaselvitykseksi tarvittava inventointiaineisto, jonka avulla asiantuntijaviranomaiset määrittelevät maakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja yksittäiset kohteet, jotka kuvaavat maakunnan ominaisluonnetta ja erityispiirteitä.¹⁶

Peruskorjaus

Verrattain usein suurena ja erillisenä hankkeena toteutettava korjausrakentaminen. Peruskorjauksessa voidaan esimerkiksi korjata rakennusta, rakennuksen osia tai taloteknisiä järjestelmiä tai laitteita. Peruskorjaustoimenpiteet toteutetaan hankkeen tarkoituksesta riippuen joko kerran rakennuksen elinaikana tai toistuvasti pidempien aikajaksojen väleillä.¹⁷

Perusparantaminen

Korjausrakentaminen, jossa kohteen laatutaso nostetaan olennaisesti alkuperäistä paremmaksi. Hankkeessa voidaan esimerkiksi parantaa rakennuksen energiataloutta, liittää rakennus vesi- ja viemäriverkkoon tai varustaa se hissein tai uudenaikaisella tietotekniikalla.

Perusparannushankkeisiin voi sisältyä myös kunnossapidolle tyypillisiä toimenpiteitä. (Vrt. peruskorjaus).¹⁸

Rakennusinventointi

Systemaattisesti rakennetun ympäristön historian ja nykytilan tallentaminen. Sen tarkoituksena on etsiä ja luetteloida erilaiset perinteiset ja/tai omaleimaiset rakennukset, rakennusryhmät, kulttuurimaisemat ja alueet, jotka ilmentävät erilaisia historiallisia vaiheita, rakennustapoja, elinkeinoja ja ympäristöarvoja.¹⁹ Inventointi voi kohdistua myös yksittäiseen rakennukseen ja sen sisätiloihin, materiaaleihin ja kiinteään sisustukseen.

Rakennussuojelu

”Rakennusperinnön suojelemisesta annetun lain tavoitteena (1 §) on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja

¹⁶ Kulttuuriympäristomme.fi. Käsitteitä. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

¹⁷ Tilastokeskus. Käsitteet. Verkkolähde.

¹⁸ Tilastokeskus. Käsitteet. Verkkolähde.

¹⁹ Andersson 2003, 3.

erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävästä hoitoa ja käyttöä. Suojelu voi kohdistua rakennuksiin, rakennelmiin, rakennusryhmiin tai rakennettuihin alueisiin (3 §). Asemakaava-alueilla suojelu toteutetaan ensisijaisesti maankäyttö- ja rakennuslain säännösten nojalla²⁰”.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Käsitteellä tarkoitetaan sekä konkreettisesti rakennettua ympäristöä että maankäytön ja rakentamisen historiaa ja tapaa, jolla se on syntynyt. Rakennettu kulttuuriympäristö muodostuu yhdyskuntarakenteesta, rakennuksista sisä- ja ulkotiloineen, pihoista, puistoista sekä erilaisista rakenteista (kuten esim. kadut tai kanavat). Rakennusperintö on synonyymi rakennetulle kulttuuriympäristölle, mutta joskus käsitettä käytetään tarkoittamaan erityisesti vanhempia rakennuksia.²¹

Rakennetun ympäristön vaaliminen

”Käsite esiintyy maankäyttö- ja rakennuslain 39 §:ssä ja 54 §:ssä yleiskaavan ja asemakaavan sisältövaatimuksissa. Yleiskäsitteenä käytetään tarkoittamaan rakennusperinnön hoitoa, korjausrakentamista, tutkimus- ja selvitystoimintaa, tiedon tuotantoa sekä hallinnon toimenpiteitä, kuten rakennussuojelua²².”

Restaurointi

Toimenpide, jonka tavoitteena on rakennetun ympäristön tai rakennukseen sisältyvien kulttuurihistoriallisten arvojen ylläpitäminen ja säilyminen. Restaurointiin voi sisältyä konservoivia, rekonstruoivia ja / tai entistäviä toimenpiteitä.²³

Selvitys

Alueen tai kohteen historian, ominaisuuksien, toiminnan tai fyysisten piirteiden muutosten kuvaamista ja selvittämistä esimerkiksi maastokäynteihin ja arkistolähteisiin perustuen. Selvitys sisältää yleensä johtopäätöksiä ja yhteenvedoja alueiden tai kohteiden arvoista ja merkityksistä. Selvityksiä ovat esimerkiksi kaavojen edellyttämät selvitykset, kuten maisemaselvitys tai rakennushistoriaselvitys.²⁴

²⁰ Kivilaakso 2010, 3.

²¹ Kulttuuriympäristomme.fi. Käsitteet. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteitä. Verkkolähde.

²² Kulttuuriympäristomme.fi. Käsitteitä. Rakennetun kulttuuriympäristön käsitteet. Verkkolähde.

²³ Museovirasto. Rakennusperintö. Käsitteet. Verkkolähde.

²⁴ Kulttuuriympäristomme.fi. Käsitteet. Yleisiä käsitteitä. Verkkolähde.

Standardi

”Standardi on yhteinen menettelytapa toistuvaan toimintaan. Standardit ovat luonteeltaan suosituksia, mutta viranomaiset saattavat edellyttää niiden käyttöä. Standardi on kirjallinen julkaisu ja standardisoinnista huolehtivan viranomaisen, järjestön tai muun tunnustetun elimen hyväksymä.” CEN -etuliite standardin numerokoodin edessä tarkoittaa Euroopan standardisoimisliiton vahvistamaa.²⁵

Suojelumääräys

Kaavassa tai rakennussuojelupäätöksessä maankäyttö- ja rakennuslain 30, 41 ja 57 §:n nojalla annettu suojelun sisällön määrittely siitä, miten alueen tai kohteen säilyminen turvataan.²⁶

Valtakunnalliset alueiden käyttötavoitteet

Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT) ovat osa maankäyttö- ja rakennuslain mukaista alueidenkäytön suunnittelujärjestelmää, johon kuuluvat lisäksi maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava.²⁷

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö

Museoviraston laatima inventointi valtakunnallisesti merkittäviksi määritellyistä rakennetuista kulttuuriympäristöistä (RKY 2009). Inventointi liittyy valtioneuvoston päätöksellä maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden inventointiin rakennetun ympäristön osalta.²⁸

²⁵ Suomen standardisoimisliitto SFS. Verkkolähde.

²⁶ Kulttuuriympäristomme.fi. Käsitteet. Yleisiä käsitteitä. Verkkolähde.

²⁷ Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu. Valtioneuvoston päätös valtakunnallisista alueiden käyttötavoitteista. Verkkolähde.

²⁸ Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt. Verkkolähde.

